

ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет обліку та фінансів
Кафедра фінансів, банківської справи та страхування

Пояснювальна записка

до кваліфікаційної роботи
на здобуття ступеня вищої освіти Магістр
на тему: «Державне соціальне страхування працівників аграрних підприємств»

Виконав: здобувач вищої освіти
Заочної форми навчання за освітньо-
професійною програмою
Фінанси, банківська справа та страхування
спеціальності 072 Фінанси, банківська справа
та страхування
ступеня вищої освіти Магістр
групи 1
Лашко Т. Б.

Полтава - 2023 року

ЗМІСТ

	ст.
Вступ.....	5
Розділ 1. Теоретичні аспекти формування та розвитку системи державного соціального страхування.....	8
1.1. Сутність та роль державного соціального страхування у фінансовій системі держави.....	8
1.2. Теоретико-методологічні та організаційно-правові засади фінансових відносин в системі соціального страхування.....	16
Розділ 2. Сучасна практика та прагматика державного соціального страхування працівників аграрних підприємств.....	21
2.1. Аналіз досягнутого рівня формування фінансових ресурсів системи загальнообов'язкового державного соціального страхування.....	21
2.3. Фінансовий механізм соціального захисту працівників сільськогосподарських підприємств через систему соціального страхування.....	34
Розділ 3. Перспективи удосконалення системи державного соціального страхування працівників аграрних підприємств.....	41
3.1. Шляхи підвищення рівня соціального захисту сільського населення через систему соціального страхування.....	41
3.2. Напрями оптимізації механізмів здійснення державного соціального страхування та пенсійного забезпечення крізь призму позитивного зарубіжного досвіду.....	48
Висновки.....	54

ВСТУП

Актуальність теми. Соціальний захист населення, як невід’ємна складова економічної системи, не виникає автоматично. Створення системи соціального захисту з максимальним урахуванням усього розмаїття потреб та інтересів окремих осіб і верств населення, яка б убезпечувала людину від соціально-економічної деградації та сприяла укоріненню соціальної, економічної, політичної стабільності у суспільстві – одне з найважливіших функцій держави за умов нинішньої нестабільності. При чому основне завданням цієї системи полягає в обмеженні та нейтралізації негативних соціально-економічних явищ та процесів, що закономірно вимагає створення ефективної системи соціального страхування. Виклики з якими зіштовхнулася наша держава за сучасних умов, у поєднанні із наслідками світової фінансової кризи, призвели до значних економічних і соціальних втрат. Національна соціально-економічна система перебуває у кризовому стані з характерним порушенням сталості і рівноваги. Пом’якшення та обмеження негативного впливу кризи на громадян можливе лише за умови наявності результативної та дієвої системи соціального захисту населення, що буде здатна забезпечити соціальну підтримку населення.

Проблеми соціального захисту населення, що реалізується через систему соціального страхування та його регулювання залишаються в центрі наукових інтересів багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема В. Г. Андрієва, О. О. Берданової, Н. М. Внукової, О. Є. Губар, В. І. Закревського, І. І. Кичка, Т. П. Косової, Ю. О. Лупенка, Б. Б. Надточія, С. С. Осадеця, В. Й. Плиси, В. К. Рудика П. Т. Саблука, Т. М. Федотова, С. І. Юрія та інших. Віддаючи належне даним дослідженням зауважимо, що нині загальновизнаною є існуюча необхідність забезпечення соціального захисту населення через систему державного соціального страхування, зокрема по відношенню до застрахованих осіб зайнятих в аграрному секторі національної економіки. Зокрема, постала проблема значної суперечності між зростаючою потребою населення в соціальному захисті та зменшенням фінансових можливостей для її забезпечення, зумовлена

скороченням кількості працівників окремих підприємств установ чи організацій і збільшенням чисельності населення, яке потребує соціального захисту.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна робота виконана в межах програми науково-дослідних робіт кафедри фінансів, банківської справи та страхування за темою „Удосконалення механізму фінансової діяльності підприємств, організацій і установ”.

Мета і завдання дослідження. Мета кваліфікаційної роботи полягає у обґрунтуванні теоретичних засад організації та дослідженні практичних аспектів здійснення державного соціального страхування працівників аграрних підприємств з одночасною розробкою конкретних рекомендацій щодо удосконалення механізмів його втілення в розрізі існуючих видів.

Реалізація поставленої мети дослідження передбачає вирішення таких завдань: уточнити економічну сутність державного соціального страхування, його принципи та функції; визначити місце соціального страхування в системі соціального захисту населення; теоретично узагальнити механізм формування фінансових відносин в системі соціального страхування та пенсійного забезпечення; оцінити сучасну практику здійснення пенсійного страхування та соціального на випадок безробіття, при тимчасовій та постійній втраті працездатності; виділити перспективні можливості адаптації зарубіжного досвіду для реформування системи державного соціального страхування в Україні; надати пропозиції щодо підвищення рівня соціального захисту сільського населення через систему матеріального забезпечення і соціальних виплат тощо.

Предмет і об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження в кваліфікаційній роботі виступає фінансовий механізм здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування в умовах сільськогосподарського виробництва.

Предмет дослідження – теоретичні та практичні аспекти фінансових відносин аграрних підприємств та їх працівників з соціальними фондами соціального страхування та пенсійного забезпечення.

Методи дослідження. Для реалізації поставлених завдань дослідження використовувались такі методи: абстрактно-логічний, узагальнення, розрахунко

во-конструктивний, порівняння, графічний, факторний аналіз тощо.

Інформаційна база кваліфікаційної роботи становлять сукупність загально-наукових та спеціальних прийомів і методів дослідження. Базою для виконання кваліфікаційної роботи виступало приватне акціонерне товариство ХХХ, зокрема матеріали, що включають звітність підприємства.

Наукова новизна та практичне значення одержаних результатів В кваліфікаційній роботі одержано ряд висновків теоретичного та практичного характеру, зокрема виділено оптимальний спосіб адміністрування страхових внесків в системі соціального страхування на основі адаптації зарубіжного досвіду в даній сфері. Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці та наданні рекомендацій щодо удосконалення фінансового механізму державного соціального страхування працівників аграрних підприємств і підтверджується відгуком з підприємства.

Особистий внесок здобувача. Кваліфікаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням. Усі розробки та пропозиції, що містяться в роботі, належать особисто автору.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідалися й одержали позитивну оцінку на III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції [„Механізми забезпечення сталого розвитку економіки: проблеми, перспективи, міжнародний досвід”] (Харків: ДБТУ, 2022 р) та на науково-практичній конференції студентів за результатами проходження виробничих та технологічних практик (Полтава: ПДАУ, 2022 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано дві наукові праці загальним обсягом 0,34 др. арк.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел, що нараховує 63 найменування, містить 13 таблиць, 17 рисунків, 18 додатків. Основний зміст кваліфікаційної роботи викладено на 63 сторінках друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

1.1. Сутність та роль державного соціального страхування у фінансовій системі держави

З виникненням незалежної Української держави відбувається поступова зміна розуміння сутності соціального забезпечення в контексті європейських традицій. Значної уваги потребує процес формування законодавчої бази в сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян як форми реалізації права громадян на соціальне забезпечення в нових економічних умовах.

В науковій літературі поняття соціального страхування пов'язується, насамперед, з особливістю матеріального забезпечення страхових соціальних допомог у зв'язку з настанням соціальних страхових випадків, котрі в доктрині права соціального забезпечення дістали назву соціальних ризиків.

Досліджуючи питання теорії правовідносин соціального страхування, В. І. Надрага звертає увагу на соціальний аспект, який відокремлює соціальне страхування від інших видів особистого страхування. Він утілений в особливій природі страхових ризиків. Останні пов'язані з ймовірністю втрати заробітку як основного джерела існування найманих працівників, що породжує негативні наслідки у вигляді настання соціальної незабезпеченості, бідності... Це, у свою чергу, зумовлює широку сферу дії соціального страхування, необхідність його побудови на засадах загальнообов'язковості [49].

Нам імпонує точка зору вченої С. М. Синчук, яка, аналізуючи теорію соціального ризику за правом соціального забезпечення, виділяє таку важливу ознаку соціальних ризиків, як соціальна значимість (соціально-значимі обставини) [60, с. 56]. На думку С. Куземської, соціальне страхування – це система правовідносин щодо надання матеріального забезпечення та соціальних послуг

застрахованим особам (членам їх сімей) у разі настання соціальних страхових випадків у розмірах і порядку, передбачених законами за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхових платежів роботодавцями та особами, в користь яких здійснюється страхування, а також бюджетних асигнувань [41].

Визначаючи зміст поняття загальнообов'язкове державне соціальне страхування, вчений О. В. Москаленко слушно зосереджує увагу на комплексному характері даного поняття. Вона визначає загальнообов'язкове державне соціальне страхування як форму соціального забезпечення населення, що становить собою сукупність створюваних та гарантованих державою еко- номічних, організаційних і правових заходів, спрямованих на компенсацію або мінімізацію наслідків погіршення матеріального і соціального становища працівників, а в передбачених законом випадках – інших категорій громадян у разі хвороби, втрати працездатності, годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, старості, а також у випадку настання інших установлених законодавством страхових ризиків, за рахунок коштів страхових фондів, що формуються шляхом сплати обов'язкових страхових внесків роботодавцями, громадянами, а також інших джерел передбачених законом надходжень, що використовуються виключно за їх цільовим призначенням [48].

Слід зазначити, що наведені доктринальні визначення заслуговують на увагу і є структурно завершеними. Разом з тим проблема вдосконалення правового понятійного апарату нормативної бази права соціального забезпечення залишається актуальною і потребує подальших наукових пошуків. Відповідно, вважаємо за доцільне викласти власне бачення змісту даного поняття. На наш погляд, загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це правові відносини, що виникають між учасниками соціально-страхових відносин (застрахованими особами, страхувальниками, страховиками) з метою захисту соціально-правових інтересів застрахованих осіб у зв'язку з виникненням суспільно-значимих обставин (страхових випадків), які згідно чинного законодавства України є підставою для здійснення страхових соціальних виплат за рахунок кош-

тів страховиків (фондів загальнообов’язкового державного соціального страхування).

Необхідність соціального страхування зумовлена такими причинами (рис. 1.1).

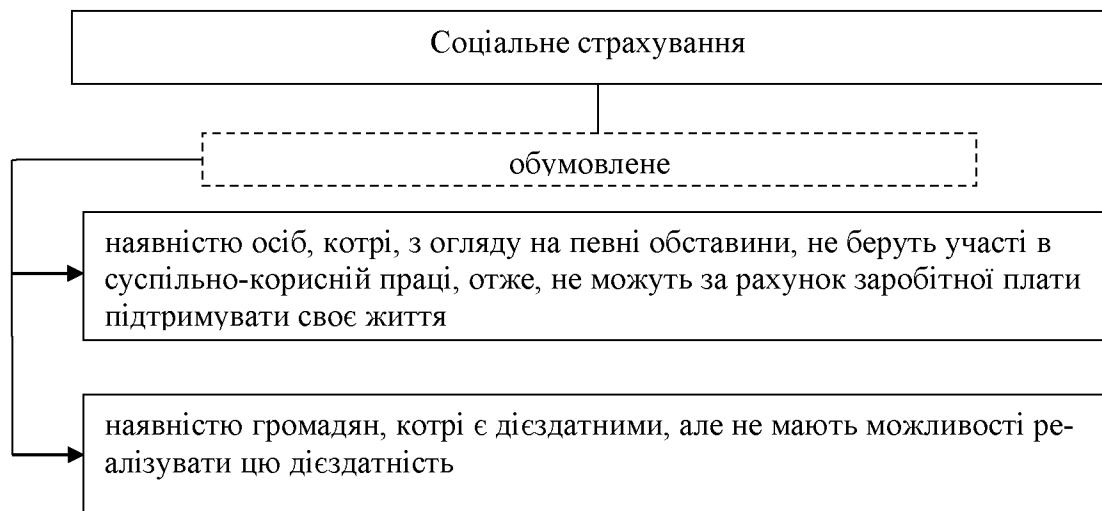

Рис. 1.1. Причини, що обумовлюють необхідність функціонування соціального страхування

„Датою народження” сучасного соціального страхування вважають 1881 рік, коли в результаті „Королівського послання” Рейхстагу (німецький парламент того часу) було створено схеми страхування робітників, які містили три різних типи захисту: від захворювань й ушкоджень, від повної непрацездатності та проти погіршення матеріального становища в старості [2].

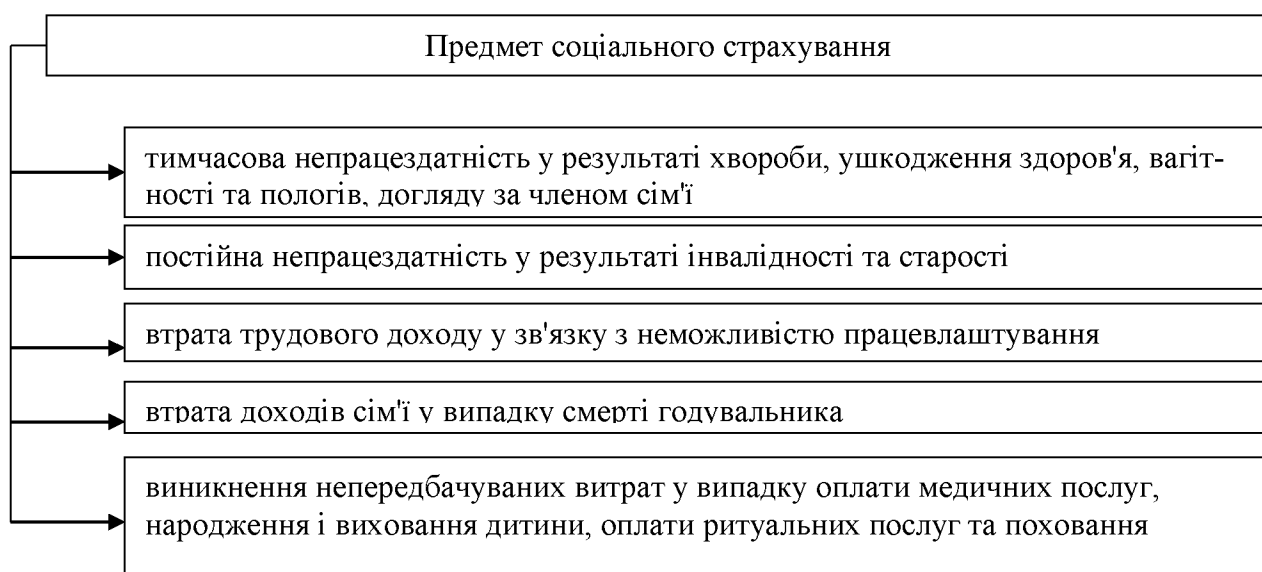
Соціальне страхування мало вирішальне значення для розвитку приватного страхування, бо держава повинна піклуватися лише про тих хто потребує її захисту. Обов’язкове державне соціальне страхування захищало тільки невелику групу людей. Право захищати іншу частину населення надали приватним страховим організаціям. З часом перелік осіб, які отримували державну соціальну допомогу, збільшувався. Зростання фінансових можливостей держави зумовило розширення обсягів страхової відповідальності й підвищення розмірів допомоги, пенсій та інших виплат.

Сучасні держави активно використовують соціальне страхування для захисту населення на випадок захворювання, зниження працездатності, смерті

годувальника, допомоги багатодітним сім'ям тощо. Принцип, згідно з яким держава в рамках соціального страхування піклується про тих, хто потребує захисту, діє всюди і сьогодні [44].

Отже, державне соціальне страхування є провідною галуззю страхування у розвинутих країнах, тому для України важливо створити всі умови для розвитку і належного функціонування даного виду страхування.

Предметом соціального страхування є основні соціальні ризики, які загрожують відтворенню населення (рис. 1.2).

Джерело: узагальнено автором

Рис. 1.2. Предмет соціального страхування

Об'єкт соціального страхування – майнові інтереси громадян, пов'язані з компенсацією втрати трудового доходу або оплатою видатків, які раптово виникли внаслідок настання соціальних ризиків [15].

Як соціально-економічна категорія, соціальне страхування – це система відносин з розподілу і перерозподілу національного доходу, які полягають у формуванні зі страхових внесків, сплачуваних працюючими громадянами та роботодавцями, державних дотацій спеціальних страхових фондів, кошти яких використовують для утримання осіб, які не беруть участі у суспільній праці.

Соціальне страхування – найважливіший елемент державної соціальної політики у сфері управління ризиками відтворення населення і виконує функції

соціального захисту, забезпечення фінансування соціальної допомоги, регулювання доходів та рівня життя різних груп населення, попередження та профілактики наслідків настання соціальних ризиків.

Організаційні принципи соціального страхування визначаються національними, історичними, та політичними традиціями суспільства. Організаційні режими соціального страхування зображено на рис. 1.3.

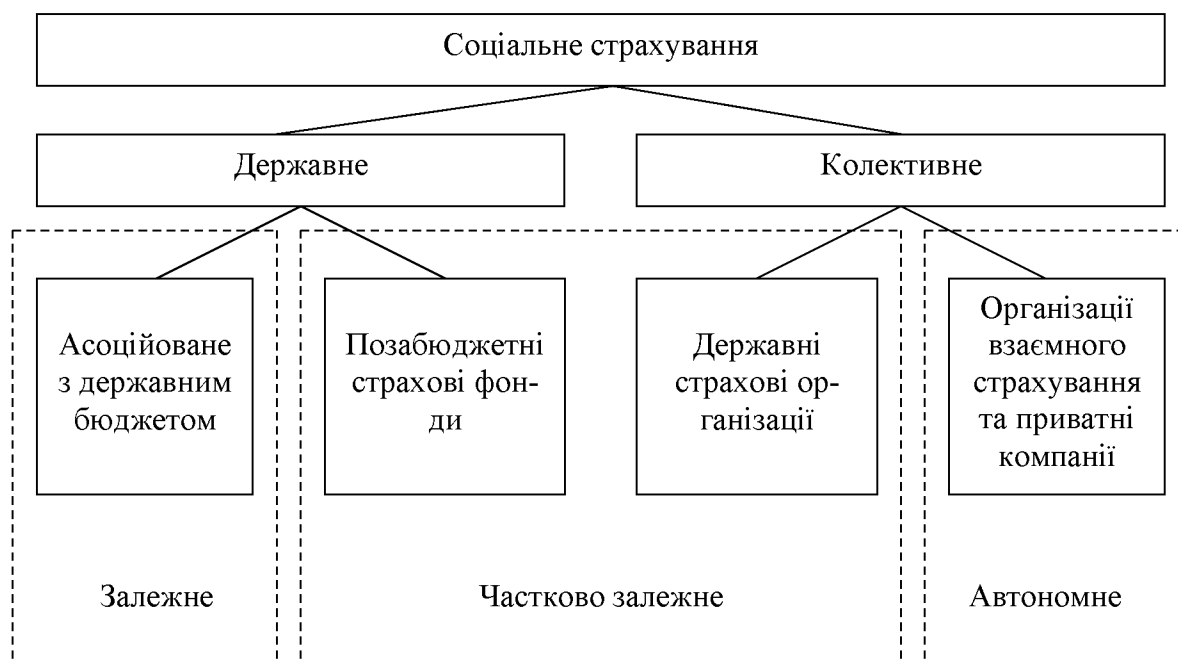

Рис. 1.3. Основні режими соціального страхування [20]

Соціальне страхування можна проводити в двох формах: державній і колективній. Державне соціальне страхування обов'язкове, а колективне може бути і обов'язковим, і добровільним. За ступенем охоплення населення соціальне страхування буває загальним або для окремих соціальних груп населення.

Для кожного режиму соціального страхування характерні свої організаційні структури. Основні відмінності організаційних структур національних систем соціального страхування полягають у виборі страховиків, тобто тих установ, які здійснюють функції збирання, акумуляції та витрачання коштів.

Класичним прикладом інфраструктури основних режимів соціального страхування є національний страховий фонд Великобританії і каси взаємного страхування в Німеччині. Окрім централізованої і децентралізованої структур соціального страхування функціонують змішані моделі, в яких і ті, й інші фор-

ми мають приблизно рівне значення (Японія, Франція, Швейцарія).

Функціональну структуру соціального страхування оцінюють за структурою страхових виплат і страхових внесків. Структура страхових виплат характеризує реальний рівень відшкодування ризиків як за рахунок страхування, так і за рахунок державної бюджетної участі у компенсації соціального збитку. У світовій системі соціального страхування структура виплат по країнах однаково регламентована в країнах ЄС, левову частку виплат якої становлять пенсії.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту й охоплює матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування громадян України виконується за принципами (рис. 1.4, додаток А1).

Відносини, що виникають за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, регулюються окремими законами, прийнятими відповідно до „Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування”, які відповідно до Конституції України визначають принципи та загальні правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні.

За загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, відповідно до „Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування”, надають такі види соціальних послуг та матеріального забезпечення із страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, від безробіття та медичного страхування (рис. 1.5, додаток А2).

Обсяг послуг, що надається за рахунок коштів обов'язкового медичного страхування, визначається базовою та територіальними програмами обов'язкового медичного страхування, які затверджують у порядку, встановленому законодавством.

Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, відповідно до Конституції України, визначають принципи та загальні правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні.

До страхових випадків, з настанням яких надаються матеріальне забезпечення та соціальні послуги, належать (рис. 1.6).

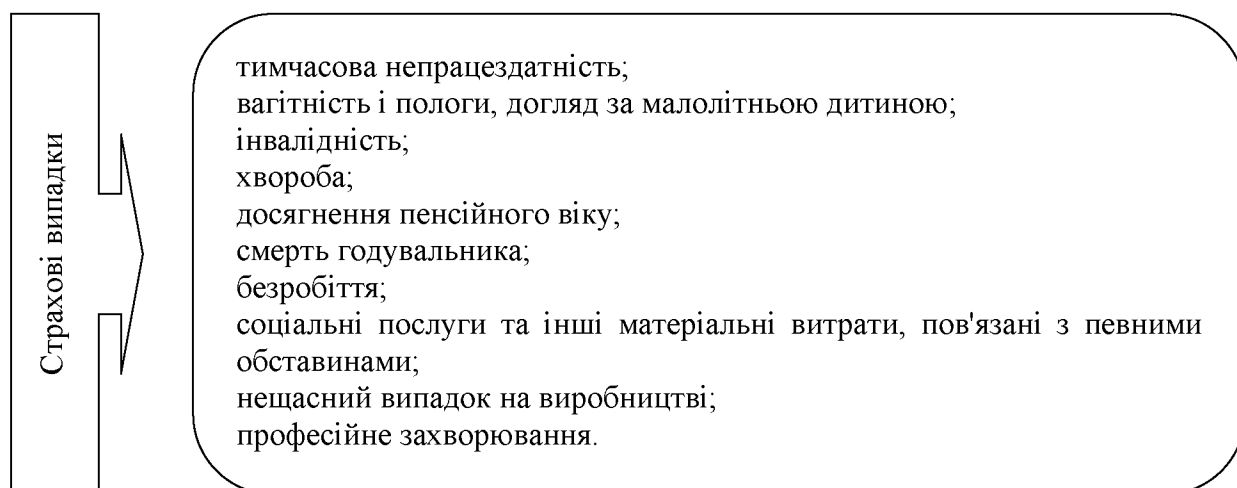

Рис. 1.6. Страхові випадки, настання яких надають матеріальне забезпечення та соціальні послуги

Характеристика страхових випадків, умови надання соціальних послуг, їхні види та розміри матеріального забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням визначаються законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, іншими нормативно-правовими актами, які містять норми щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Коло осіб, які можуть бути застрахованими за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, визначається Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування та іншими закона

ми, прийнятими відповідно до них.

Система соціального страхування включає в себе соціальні, економічні, фінансові та правові аспекти (рис. 1.7).

Рис. 1.7. Аспекти системи соціального страхування

Соціальне страхування, як зауважує Т. Завора є фінансовою категорією, яка виражає економічні відносини, що виникають в процесі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту шляхом формування фондів грошових коштів та їх використання для забезпечення громадян у старості, на випадок постійної чи тимчасової втрати працездатності, безробіття, підтримки материнства, а також з охорони здоров'я [21].

У сфері соціального страхування виникають такі основні групи фінансових відносин: між страховими фондами та юридичними особами, які виступають платниками обов'язкових внесків; між фондами та найманими працівниками, за рахунок яких формуються доходи бюджету фонду; між фондами та державним, місцевими бюджетами в процесі перерозподілу державних фінансових ресурсів; між фондами й іншими органами, кошти яких використовуються для фінансового забезпечення соціальних програм; між територіальними і центральними органами фондів з метою забезпечення соціальних виплат у регіональному та місцевому розрізах; між фондом та певними категоріями громадян, які отримують за рахунок його коштів матеріальне забезпечення і соціальні послуги; між фондом і відповідним відомством, міністерством (наприклад, Міністерством праці та соціальної політики, службою зайнятості тощо); між фондом і установами, організаціями, які виконують певні види робіт (професійне навчання та перепідготовку не зайнятого населення); між фондами та фінансовими органами в процесі здійснення контролю за рухом державних фінансових ресур

сів.

З огляду на вище сказане можна зробити такий висновок: соціальне страхування – це система заходів щодо матеріального забезпечення населення на випадок захворювання чи втрати працездатності в працездатному віці, на випадок безробіття, підтримки материнства й дитинства, охорони здоров'я громадян тощо.

1.2. Теоретико-методологічні засади розвитку соціального страхування як елементу соціального захисту

Об'єктивна необхідність в утриманні непрацездатних членів суспільства існувала з давніх-давен. Протягом століть цю функцію виконувала церква, благодійні організації, товариства взаємодопомоги тощо.

Витоки соціального страхування знаходимо в середньовіччі, коли гірники Німеччини засновували спільні каси для підтримки потерпілих від нещасних випадків, нужденних членів. Але лише наприкінці XIX століття було створене широке соціальне страхування. Поштовхом для цього став швидкий індустріальний розвиток, внаслідок якого з'являлося все більше промислових робітників. Останні були в усіх відношеннях беззахисними, їх незначна заробітна плата не дозволяла створювати заощадження і в разі захворювання або нещасного випадку вони залишалися без нічого.

В період незалежності України були прийняті основні закони по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, що створили сприятливі умови для подальшого розвитку даного виду страхування в Україні. Аналіз законодавчих та нормативних актів свідчить, що правова база соціального страхування в Україні в основному сформована, однак у зв'язку із впливом певних чинників (фінансові можливості держави, вплив політичних партій тощо) приймаються поточні рішення, що не дають можливості досягти необхідного рівня матеріального забезпечення громадян.

Система соціального захисту, відповідно до Конституції, має досить складну структуру, елементами якої є пенсійне забезпечення, соціальне страхування, соціальна допомога. Оскільки системний підхід передбачає, що будь-яка система складається зі структурних одиниць, які перебувають у стійких взаємозв'язках один з одним і не існують самі по собі [36], вважаємо за недоцільне включати до права на соціальний захист право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, яке визначене як окремий вид соціальних прав.

Зрозуміти сутність соціального захисту як одного з конституційних прав можна лише з урахуванням форм задоволення потреб громадян із спеціальних фондів. Є дві форми задоволення потреб громадян: індивідуальна та сумісна [43]. Індивідуальна форма передбачає надання благ безпосередньо в розпорядження особи (пенсії, допомоги). Сумісна – відсутність виплат безпосередньо громадянам (освіта, медичне обслуговування).

Що стосується соціального обслуговування, то його не можна вважати належним до другої форми, оскільки воно надається за рахунок коштів, що призначаються для соціального захисту; обслуговування є додатком до грошового забезпечення. Тому соціальне обслуговування виконує ті самі функції, що і соціальний захист, і входить до системи соціального захисту.

Соціальний захист має на меті дати кожному члену суспільства, незалежно від соціального статусу, національної або расової приналежності, можливість вільного розвитку, реалізації власних здібностей, а також підтримання стабільності в суспільстві, тобто запобігання соціальній напруженості, яка виникає через майнову, расову, культурну, соціальну нерівність та виявляє себе у страйках, актах громадянської непокорності, сутичках між певними групами населення.

Заходи соціального захисту мають подвійну спрямованість [8]. В одних випадках вони покликані надавати пасивну підтримку тим членам суспільства, які з певних причин опинились у скрутному становищі. Пасивна підтримка надається у вигляді соціальної допомоги - допомоги суспільства особі або сім'ї,

яка не має достатніх засобів до існування. Соціальна допомога за своєю суттю є адресною, тому що надається лише тим, хто її потребує. Соціальний захист на засадах адресності є загальноприйнятою практикою в країнах Західної Європи. Через соціальну допомогу соціальний захист виконує свою лікувальну, реабілітаційну функцію, яка полягає в тому, щоб допомогти людям, котрі потрапили в скрутну життєву ситуацію, вберегтися від зубожіння.

Проте не менш важливими є заходи, спрямовані на запобігання ситуаціям, які загрожують добробуту людини, та на стимулювання активності особи. Соціальний захист здійснює свою превентивну функцію шляхом захисту особи та її сім'ї від втрати доходу у разі безробіття, старіння, хвороби або смерті та поліпшення її добробуту через соціальне страхування.

Таким чином, соціальний захист – це система суспільних відносин, призначена для задоволення матеріальних потреб громадян із спеціальних фондів через індивідуальну форму розподілу, замість оплати праці чи як доповнення до неї у випадках, передбачених законодавством, з урахуванням трудового стажу громадян чи соціального фактора або без урахування цих обставин.

Соціальне забезпечення можна визначити як організаційно-правову діяльність держави, спрямовану на матеріальне забезпечення осіб, які не мають виходу на ринок праці, не застраховані в системі загальнообов'язкового соціального страхування, зазнали соціального ризику, внаслідок чого втратили здоров'я та (або) засоби до існування і не можуть матеріально забезпечити себе та своїх утриманців. Суттю соціального забезпечення є діяльність держави щодо надання особі гарантованого законом мінімуму засобів до існування для забезпечення достатнього рівня життя.

Соціально-економічні заходи з соціального захисту крім матеріального забезпечення та обслуговування передбачають, за словами Л. Клівденко компенсаційні виплати, відшкодування, поновлення прав та інші соціальні гарантії, які можуть визначатися нормами не тільки права соціального забезпечення, а й інших галузей права – трудового, цивільного, адміністративного, фінансового та інших [36].

Сфера соціального забезпечення, як і інші сфери суспільного життя, підлягає правовому регулюванню. Тобто відносини між громадянами і державними органами в цій сфері складаються, виникають, вимірюються і припиняються під дією норм самостійної галузі права – права соціального забезпечення.

Нормами права соціального забезпечення встановлюються види соціального забезпечення, коло осіб, які підлягають такому забезпеченню, умови і порядок надання та розміри соціального забезпечення, джерела його фінансування, порядок встановлення юридичних фактів та вирішення спорів з приводу надання того чи іншого виду соціального забезпечення.

За визначенням відомого вченого-правознавця С. В. Горянська право соціального забезпечення розглядається як система правових норм, встановлених державою, які регулюють пенсійні та деякі інші відносини щодо забезпечення літніх громадян, та в разі непрацездатності, державну допомогу сім'ям з дітьми, а також тісно пов'язані з ними процедурні відносини зі встановлення юридичних фактів і з вирішення спорів [15].

Під соціальним забезпеченням розуміється безоплатне (безеквівалентне) або на пільгових умовах матеріальне забезпечення і обслуговування громадян, що цього потребують, у випадках, передбачених законодавством за рахунок соціального страхування та виплат із державного та місцевих бюджетів. Із входженням України в ринкові відносини змінюється характер і зміст соціального забезпечення, але його межа лишається незмінною – це забезпечення гідного прожиття непрацездатних громадян шляхом надання багатоманітних видів соціального забезпечення.

До питання щодо обсягу видів соціального забезпечення та кола осіб, що підлягають такому забезпеченню, вчені підходять по різному. Одні включають до соціального забезпечення всі соціально-економічні заходи, спрямовані на відшкодування втраченого заробітку та безеквівалентне забезпечення тих потреб громадян, котрі задовольняються з державних і громадських джерел поза прямим зв'язком із результатом їхньої трудової діяльності. Інші вчені вважають, що до обсягу поняття соціального забезпечення повинні бути включені лише ті

соціально-економічні заходи, що пов'язані з забезпеченням непрацездатних, хворих та сімей, що мають дітей. Треті вважають, що до предмета права соціального забезпечення повинні відноситись лише ті суспільні відносини, які безпосередньо пов'язані з соціальним страхуванням працівників.

Загалом, під системою права соціального забезпечення слід розуміти науково обґрунтований, об'єктивно існуючий зв'язок інститутів і норм, які складають в цілому єдину самостійну галузь права. Отже, система права соціального забезпечення являє собою сукупність об'єктивно взаємопов'язаних правових інститутів і норм, розміщених у структурно визначеній послідовності у відповідності із специфікою суспільних відносин, що підлягають регулюванню.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНА ПРАКТИКА ТА ПРАГМАТИКА ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

2.1. Аналіз досягнутого рівня формування фінансових ресурсів системи загальнообов'язкового державного соціального страхування

Приватне акціонерне товариство ХХХ (далі ХХХ), на матеріалах якого виконувались дослідження, створене та діє на підставі норм Цивільного кодексу України та інших актів законодавства у відповідності до рішення учасників товариства, є юридичною особою за законодавством України і користується всіма наданими законодавством правами, у т. ч. має печатку та штампи з власним найменуванням. Метою діяльності ХХХ є отримання прибутку на основі задоволення потреб громадян, підприємств, установ та організацій у продукції, товарах, послуг, які виробляються та надаються в межах діяльності, обумовленої Статутом.

Для проведення аналізу фінансового стану ХХХ слід розглянути сукупність показників, що характеризують: майновий стан, фінансову стійкість, ліквідність та платоспроможність, фінансові результати і рентабельність, ділову активність підприємства, дебіторську та кредиторську заборгованість підприємства. Розрахунок даних показників здійснюється на основі інформації з річної фінансової звітності (додатки: Б1, Б2, Б3).

Фінансова стійкість ХХХ, як і інших господарюючих суб'єктів залежить від розміщення його активів та джерел формування капіталу і характеризується, насамперед, співвідношенням між обсягами власного капіталу і зобов'язань. Виконані розрахунки (табл. 2.1, додаток В1) свідчать про загальне зростання до цього достатньо середнього рівня фінансової стійкості ХХХ за показниками структури джерел формування капіталу. Так, фактичне значення коефіцієнта автономії вказує на те, що на кінець 2022 року питома вага власного капіталу у

валюти балансу становить 47,5 %, що на 0,2 пункти вище порівняно з 2020 роком, хоча в 2021 р. цей показник становив 49,9 пункти. Коефіцієнт концентрації залученого капіталу за останні три роки відповідно зменшився з 0,527 до 0,501, а потім зріс до 0,525 і підтверджує наявність достатньо високого рівня залежності від кредиторів. Окремо, динаміку показників фінансової стійкості підтверджують розрахунки здійснені в табл. 2.2 (додаток В2).

За результатами розрахунків проведених в табл. 2.4 відмічаємо факт одночасно збільшення за 2020 – 2022 рр., як запасів ХХХ, так і його власних оборотних коштів при не стабільній зміні розмірів короткострокових кредитів. При цьому, навіть випереджаючи у абсолютному та відносному виразах, в 2021 р., темпи збільшення саме власних оборотних коштів все ж не забезпечили покращення типу фінансової стійкості підприємства, який останні три роки залишався кризовим, що графічно відображає рис. 2.1.

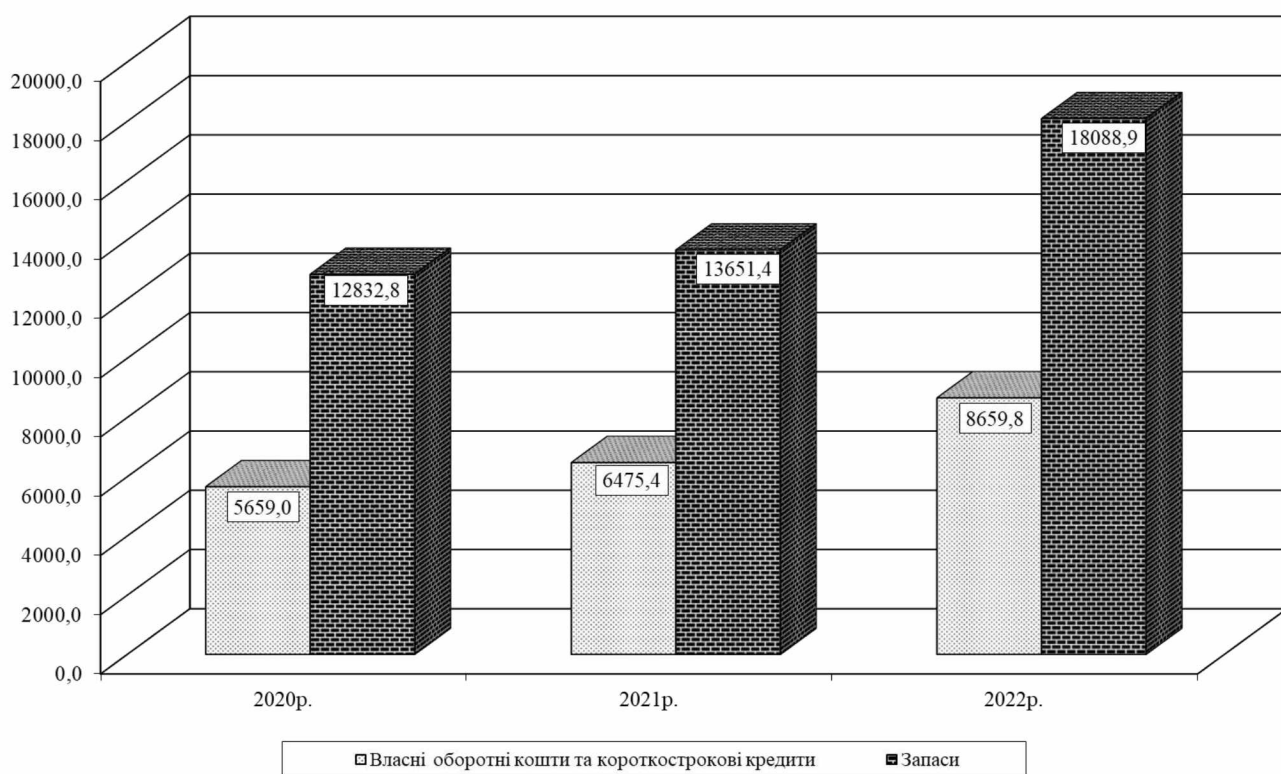

Рис. 2.1. Динаміка зміни обсягів запасів ХХХ та джерел їх покриття за 2020 – 2022 рр., тис. грн

Ліквідність ХХХ, як і інших суб'єктів підприємницької діяльності – це його здатність швидко продати активи й одержати гроші для оплати своїх зо-

бов'язань. Рівень ліквідності активів пов'язаний із часом, необхідним для перетворення їх у грошові кошти (табл. 2.3, додаток В3).

Аналіз даних табл. 2.3 свідчить про нестабільність платіжних можливостей ХХХ за період останніх трьох років. Так за період 2020 – 2022 рр. високоліквідних активів було недостатньо для покриття найбільш термінових зобов'язань. Поряд з цим слід відмітити недостатність (окрім 2021 р.) середньоліквідних активів для покриття середньо ліквідних активів, а також повну відсутність в ХХХ довгострокових зобов'язань.

Оцінка фінансових результатів є одним із найважливіших напрямів оцінки ефективності виробничо-фінансової діяльності підприємств (табл. 2.4, додаток В4). Результат такої оцінки свідчить про негативний момент в діяльності ХХХ, що полягає в нестабільності його фінансових результатів за останні три роки. Так, величина чистого прибутку на підприємстві за період 2020 – 2021 рр. збільшилась з 1022,5 тис. грн до 1281,4 тис. грн, або майже на двадцять відсотків. За наступний 2022 р., в зв'язку з військовим станом та значним спадом в економіці, загалом, і в аграрному секторі, зокрема, ситуація змінилась в негативну сторону – розмір чистого прибутку зменшився більше ніж на половину і встановився на рівні 603,3 тис. грн, про що наочно свідчить рис. 2.2 (додаток В5).

Оцінка майнового стану ХХХ, що є важливим напрямом загальної оцінки його фінансового стану можливо здійснити на основі вивчення інформації бухгалтерського балансу. Детальне вивчення складу та структури активів підприємства вимагає їх оцінку та поділ за різними класифікаційними напрямками, серед яких характер обороту, форма активів, сфера розміщення та джерела (табл. 2.5, додаток В6).

Розрахункові дані свідчать про зміни майнового потенціалу підприємства в, загалом, позитивному напрямку. Так, за період 2020 – 2022 рр. загальна вартість майна ХХХ збільшилась з 23830,3 тис. грн до 27117,3 тис. грн. Дане зростання забезпечив виключно приріст оборотних активів підприємства, тоді коли його необоротні активи стабільно зменшувались, що наочно демонструє рис.

2.3.

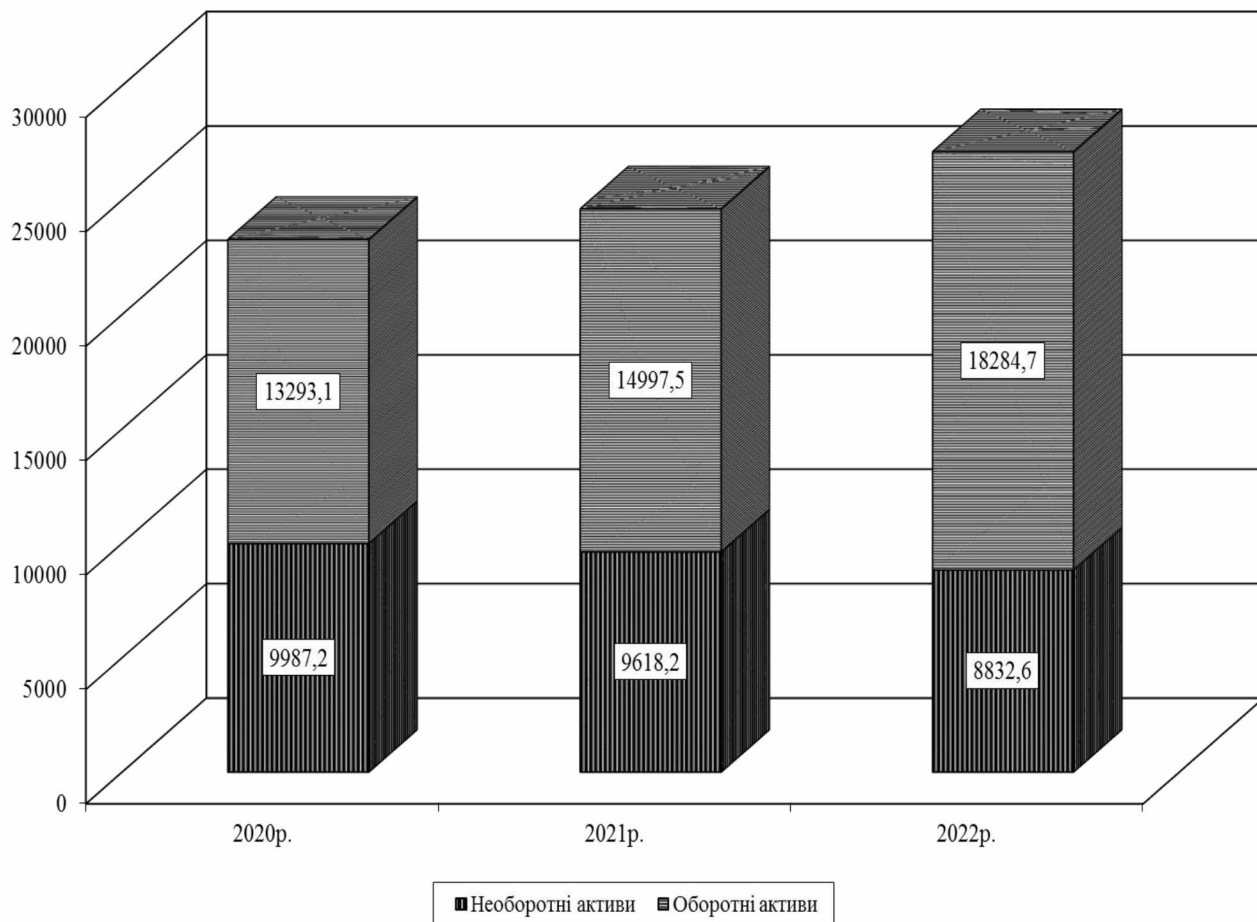

Рис. 2.3. Динаміка зміни обсягів окремих видів активів ХХХ за 2020 – 2022 рр., тис. грн

Визначення джерел формування капіталу підприємства є важливою складовою аналізу фінансового стану підприємства (табл. 2.6, додаток В7).

Дані табл. 2.6 підтверджують факт збільшення загальної величини капіталу ХХХ за період 2020 – 2021 років на 1335,4 тис. грн, або на 5,7 %. Таке зростання обсягів пасивів підприємства забезпечив, майже виключно, приріст власного капіталу. За період наступних 2021 – 2022 рр. капітал, продовжував збільшуватися, а величина такого приросту склала 2501,6 тис. грн (10,2 %). Такий приріст тепер в більшій вже забезпечило збільшення обсягу зобов'язань підприємства, що графічно доводить рис. 2.4.

Загалом аналіз фінансового стану підприємства, за окремими показниками засвідчив його нестабільність. Тому підприємство має звернути увагу на ус-

унення поточних проблем і розвиток позитивних тенденцій, зокрема для того щоб забезпечити гарантії своєчасних розрахунків з найманими працівниками та державою.

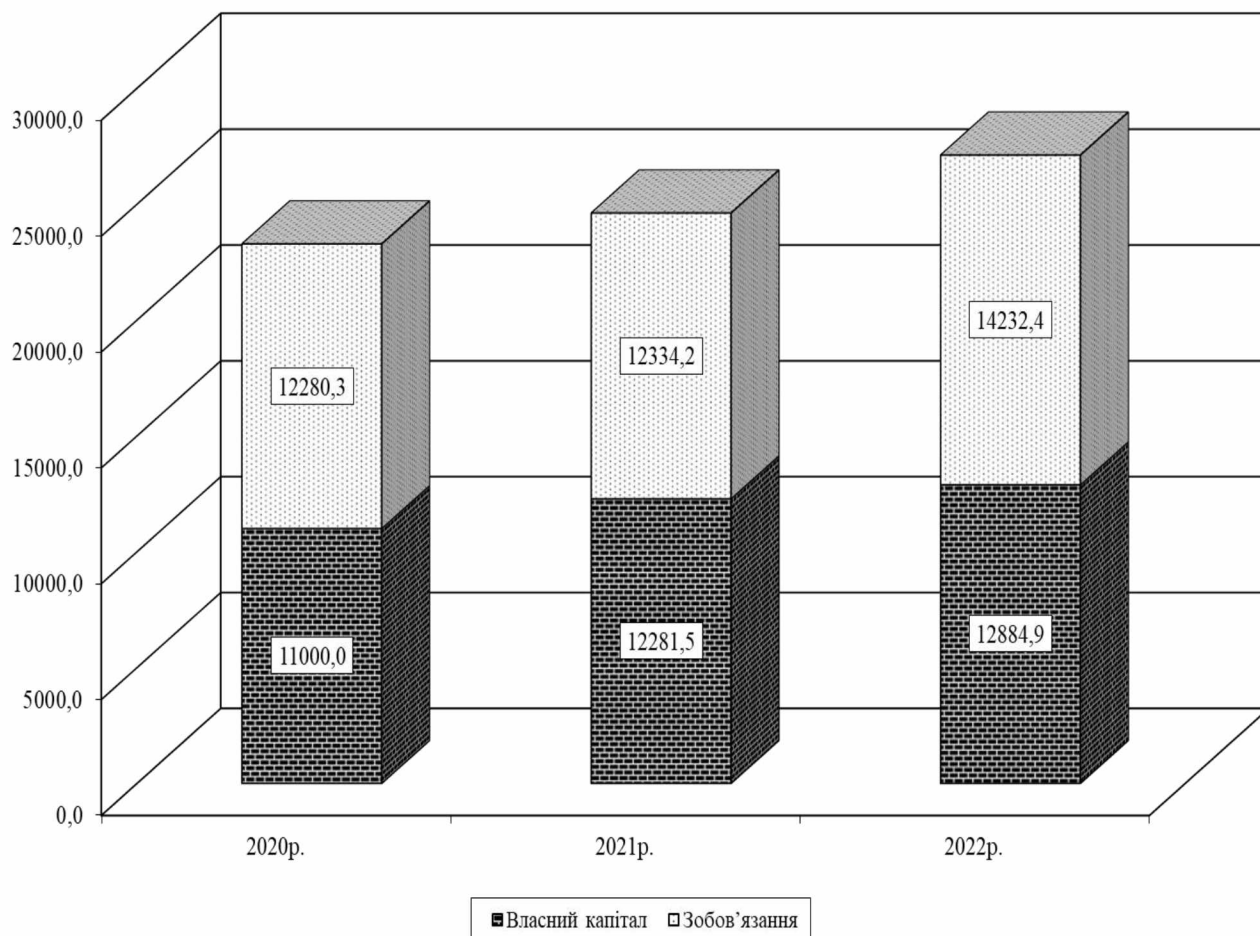

Рис. 2.4. Динаміка зміни обсягів окремих видів пасивів ХХХ за 2020 – 2022 рр., тис. грн

Система державного соціального страхування в Україні була створена для економічного захисту кожної людини у зв'язку зі старістю, тимчасовою втратою працездатності, безробіттям, нещасним випадком на виробництві. З метою підвищення ефективної роботи системи соціального державного страхування, спрощення відносин платників з фондами державного страхування, збільшення фінансових надходжень та вирішення проблем фінансування витрат було прийнято Закон України „Про збір та облік єдиного внеску на загально-обов'язкове державне соціальне страхування”, яким було починаючи з 1 січня 2011 року введено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування

(далі ЄСВ), який замінив усі інші обов'язкові соціальні внески: на пенсійне страхування, на страхування від безробіття, на страхування тимчасової втрати працездатності і на страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання.

Інструментом забезпечення соціального страхування є державні позабюджетні фонди, головним завданням яких є захист прав людини та забезпечення стандартів споживання при настанні страхового випадку (втрати роботи, досягненні пенсійного віку, тимчасовій чи постійній непрацездатності). Діяльність цільових державних позабюджетних фондів, серед яких, у відповідності з чинним законодавством України, на сьогоднішній день, зокрема функціонують Пенсійний фонд та Фонд соціального страхування на випадок безробіття. Хоча ще до початку 2023 року функціонував Фонд соціального страхування.

Аналіз джерел формування та напрямків використання коштів фондів соціального страхування є одним з найважливіших елементів оцінки фінансових відносин між такими фондами та досліджуванним підприємством при здійсненні всіх видів державного соціального страхування їх працівників. ХХХ формує фінансові відносини з державними цільовими фондами, що включають процеси розрахунку страхових внесків як на витрати по оплаті праці роботодавцем, так і на доходи окремих найманих працівників.

Важливим елементом фінансових відносин підприємства з органами державного соціального страхування загалом, є визначення об'єкта для нарахування страхових внесків. Встановлення розмірів страхових тарифів, та їх коригування в залежності від особливостей здійснення окремих видів соціального страхування перебуває в компетенції органів законодавчої влади, шляхом затвердження, відповідних нормативних документів. Зміни розмірів страхових тарифів за останні п'ять років відображено в табл. 2.7 (додаток Г1).

Коментуючи інформацію, наведену в табл. 2.7 слід зазначити, що з прийняттям Закону України „Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування”, який введений в дію з 1 січня 2011 року, кардинально змінився механізм нарахування страхових внесків. Від-

тепер на місце нарахувань і утримань до окремих Фондів соціального страхування прийшов єдиний внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, тобто розрахунок за одним тарифом і відповідно, одним платежем до фіскальних органів, які далі перерозподіляють його між бюджетами окремих соціальних фондів. Крім зазначеного вище ЄСВ, формування бюджетів фондів соціального страхування здійснюється за рахунок ряду джерел, регламентованих базовим законодавчим актом в даній сфері. Схематично перелік даних джерел відображено на рис. 2.5 (додаток Г2).

Аналітична оцінка процесів формування бюджетів соціальних фондів здійснюється на основі опрацювання інформаційної бази, яка у 2020 р. формувалася у вигляді щомісячного Звіту про суми нарахованої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення, допомоги, надбавки, компенсації) застрахованих осіб та суми нарахованого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (додаток Д1).

Слід зазначити, що починаючи з 2021 року, у відповідності до Наказу КМУ № 4 від 13.01.2015 р. зі змінами затвердженими Постановою КМУ № 773 від 15.12.2020 р. „Про затвердження форми Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податків – фізичних осіб, і сум утриманого з них податку, а також сум нарахованого єдиного внеску і Порядку заповнення та подання податковими агентами Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податків – фізичних осіб, і сум утриманого з них податку, а також сум нарахованого єдиного внеску” дана форма податкової звітності скасовується. Відтепер інформація про нарахування і сплату ЄСВ відображається в Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податків - фізичних осіб, і сум утриманого з них податку, а також сум нарахованого єдиного внеску (додачки: Д2, Д3).

Пенсійний фонд України є центральним органом виконавчої влади, що здійснює керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. В досліджуваній ХХХ почи-

наючи з 2011 р., страхові внески до Пенсійного фонду стали частиною Єдиного соціального внеску (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Динаміка нарахування страхових внесків до Пенсійного фонду у

XXX за 2020 – 2022 рр.

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2021 р. у % до 2020 р.	2022 р. у % до 2021 р.
1. Середньооблікова чисельність працівників – за страхованих осіб, чол	19	14	15	73,7	107,1
2. Сума нарахованої заробітної плати, оплати допомоги по тимчасовій непрацездатності, допомоги в зв'язку з вагітністю та пологами та додаткової бази нарахування єдиного внеску – всього, грн в. т. ч:	1553340,76	1672832,11	1267725,71	107,7	75,8
- роботодавцем найманим працівникам;	1463992,48	1567895,22	1214824,39	107,1	77,5
- підприємством для працюючих інвалідів	67889,33	85982,33	79100,00	126,7	92,0
- додаткова база нарахування	21458,95	18954,56	98823,36	88,3	в 6,2 р.
3. Середньомісячна заробітна плата найманих працівників, грн	6421,02	9332,71	7042,92	145,3	75,5
4. Ставка ЄСВ, %					
в. т. ч:					
- для роботодавців	22,0	22,0	22,0	100,0	100,0
- для підприємств працюючих інвалідів	8,41	8,41	8,41	100,0	100,0
- для додаткової бази нарахування	22,0	22,0	22,0	100,0	100,0
5. Частка ЄСВ, як перерозподіляється до Пенсійного фонду, %	85,62	85,62	85,62	100,0	100,0
6. Загальна сума нарахованого ЄСВ за тарифом підприємства, грн	341734,97	368023,06	293751,51	107,7	79,8
7. Страхові внески до ПФ ¹ за тарифом підприємства, грн	292593,48	315101,35	251510,04	107,7	79,8

¹обчислюється як добуток нарахованого на підприємстві ЄСВ і відповідної частки його перерозподілу визначеної чинним законодавством до Пенсійного фонду (ПФ)

Здійснені в табл. 2.8 аналітичні розрахунки вказують на той факт, що у XXX розмір страхових внесків до Пенсійного фонду за досліджуваний період характеризувався не стабільними тенденціями змін. Так, за період 2020 – 2021

рр. страхові внески до Пенсійного фонду, як частини ЄСВ, збільшилися з 292593,48 грн до 315101,35 грн, або на 7,7 %, а за наступні два роки, навпаки, відмічаємо зменшився розміру надходжень ЄСВ до Пенсійного фонду від підприємства на 20,2 %. Такі зміни обумовлюються одночасною дією двох факторів: чисельності найманих працівників – застрахованих осіб та розміру їх середньомісячної заробітної плати. При цьому, слід вказати на незмінність, за досліджуваний період, пропорцій його перерозподілу між окремими структурами системи соціального страхування, яка мала місце починаючи з 2018 р. Серед вказаних факторів переважаючий вплив на загальну негативну динаміку за останній рік мало саме зменшення (з 9332,71 грн у 2021 р. до 7042,92 грн у 2022 р.) середньомісячної заробітної плати, яке нівелювало вплив фактору збільшення чисельності найманих працівників (з 14 осіб у 2021 р. до 15 осіб у 2022 р.), тоді як за минулий період зміни факторів впливу були протилежними. Графічно зроблені висновки доповнює рис. 2.6 (додаток Г3).

Система соціального захисту безробітних є невід’ємним елементом державної політики всіх розвинених країн. страхування на випадок безробіття є невід’ємним елементом загальної системи соціального страхування.

В Україні, на сьогоднішній день, загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття загалом передбачає новий механізм підтримки доходів безробітних, яким встановлено залежність одержання допомоги по безробіттю від внеску застрахованої особи, а саме від сплати страхових внесків і страхового стажу.

Однак постійні тенденції, пов’язані із зміною страхових тарифів, зростаючі витрати підприємств на оплату праці та кардинальні зміни в механізмах нарахування страхових внесків до Фонду соціального страхування на випадок безробіття (далі ФСС НВБ) зумовлюють необхідність дослідження даного процесу в умовах господарської діяльності ХХХ (табл. 2.9).

Розрахунки, здійснені в табл. 2.9 вказують на загальну тенденцію, що полягає в зростанні суми нарахованих у ХХХ страхових внесків до Фонду соціального страхування на випадок безробіття за період 2020 – 2021 рр. та відповід

ному зменшенні за наступні 2021 – 2022 рр.

Таблиця 2.9

Динаміка справляння внесків до ФСС НВБ у ХХХ, 2020 – 2022 рр.

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення (+, -)			
				2021 р. від 2020 р.		2022 р. від 2021 р.	
				абсолют- не, грн	відно- сне, %	абсолют- не, грн	відно- сне, %
Чисельність застрахованих осіб (працівників), чол.	19	14	15	-5	-26,3	1	7,1
Середньомісячна заробітна плата на підприємстві, грн	6421,02	9332,71	7042,92	2911,69	45,3	-2289,79	-24,5
Фактичні витрати на оплату праці, на які нараховуються страхові внески, грн	1553340,76	1672832,11	1267725,71	119491,4	7,7	-405106	-24,2
Страховий тариф підприємства для нарахування страхових внесків, % ¹	1,07	1,07	1,07	0	0,0	0	0,0
Визначено до сплати страхових внесків, грн	16620,75	17899,30	13564,67	1278,55	7,7	-4334,63	-24,2

¹розраховано автором як добуток страхового тарифу для роботодавців – 22,0 % і частки за якою перерозподіляється ЄСВ до ФСС НВБ (2020 - 2022 рр. – 4,81 %).

Визначальним фактором, який забезпечив такі тенденції були зміни середньомісячної заробітної плати на підприємстві: спочатку приріст 45,3 % (2911,69 грн), а потім зменшення на 24,5 % (2289,79 грн) тоді коли середньооблікова чисельність штатних працівників навпаки у 2021 р. зменшилась – на 5 осіб порівняно з 2020 р., а у 2022 р. зросла на 1 особу. Одночасно, слід відмітити незмінність умовно розрахованого страхового тарифу для підприємств, зокрема ХХХ – 1,07%, що пояснюється законодавчо обумовленими змінами пропорцій розподілу сплачуваного ЄСВ. Графічно зроблені висновки доповнює рис. 2.7.

Соціальне страхування з тимчасової втрати працездатності як економічне поняття – це економічні відносини, пов'язані з розподілом і перерозподілом валового внутрішнього продукту з метою формування фінансових ресурсів, призначених для заміщення втраченої заробітної плати працівників внаслідок на-

стання негативних наслідків впливу соціальних ризиків, а також надання їм необхідних послуг.

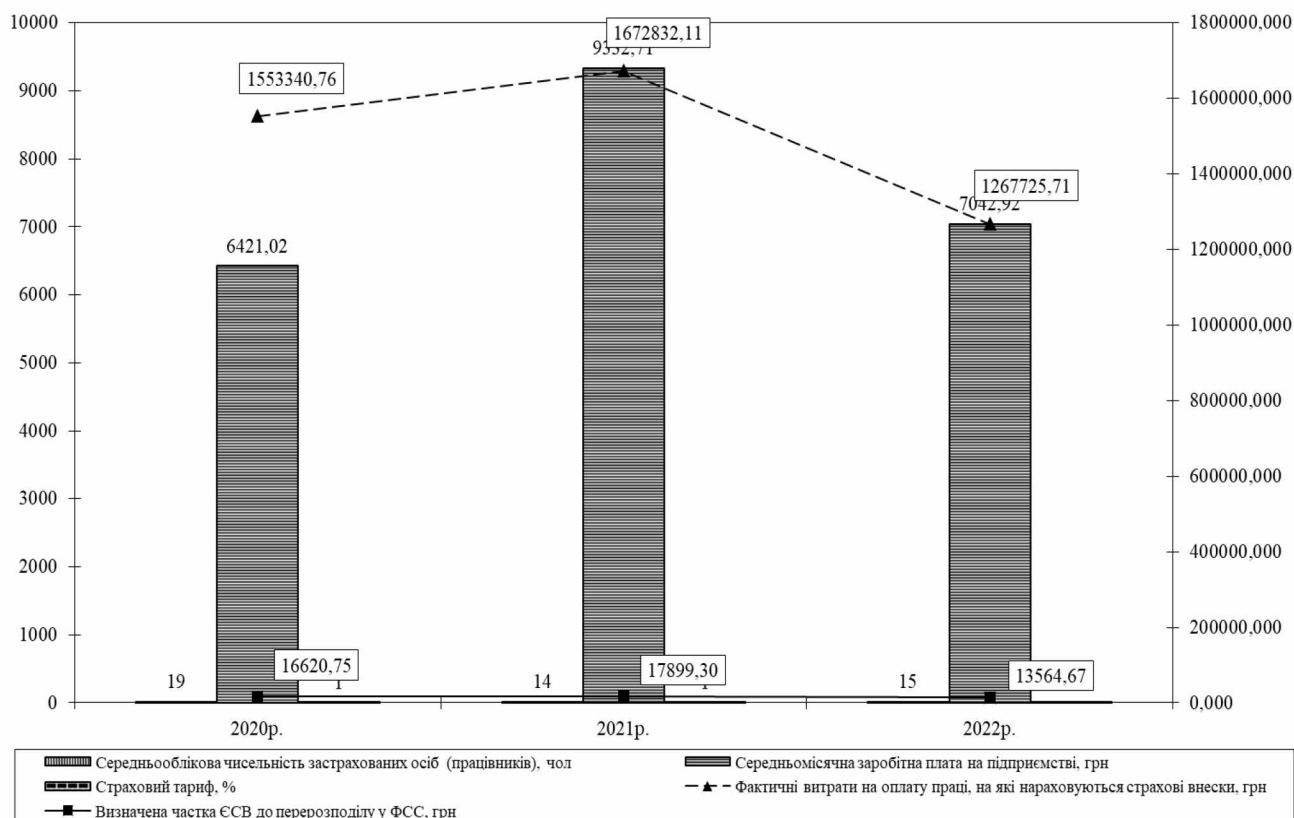

Рис. 2.7. Динаміка зміни параметрів та обсягів формування страхових внесків до ФСС НВБ ХХХ, 2020 – 2022 рр.

Схожим зі соціальним страхуванням з тимчасової втрати працездатності за своєю природою є соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві, яке в Україні було започатковано з 2001 року. Законодавчі зміни, що розпочалися в 2016 р. були направлені на об'єднання двох, до цього окремо функціонуючих, структур – Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань і Фонду соціального страхування в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами пов'язаними з похованням застрахованих осіб у єдиний орган – Фонд соціального страхування (далі ФСС). Як наслідок починаючи з 2017 р. ЄСВ, що до цього окремо направлявся в частині соціального страхування від тимчасової втрати працездатності та від нещасних випадків на виробництві перераховувався однією частиною до новоутвореної структури. В зв'язку з цим дослідження досягнутого рівня спра-

вляння страхових внесків у ХХХ до зазначених видів соціального страхування (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Динаміка нарахування страхових внесків ХХХ до ФСС, 2020 – 2022 рр.

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Середньооблікова чисельність працівників-застрахованих осіб, чол	19	14	15
- приріст (зменшення) середньооблікової чисельності працівників, осіб	X	-5	+1
- темп приросту (зменшення) середньооблікової чисельності працівників, %	X	-26,3	+7,1
Середньомісячна заробітна плата, грн	6421,02	9332,71	7042,92
- приріст (зменшення) середньомісячної заробітної плати, грн	X	2911,69	-2289,79
- темп приросту (зменшення) середньомісячної заробітної плати, %	X	45,3	-24,5
Частка перерозподілу ЄСВ до ФСС, %	9,57	9,57	9,57
- приріст (зменшення) розміру частки перерозподілу,	X	0,00	0,00
- темп приросту (зменшення) розміру частки перерозподілу, %	X	-	-
Сукупні річні витрати на оплату праці з яких справляються страхові внески, грн	1553340,76	1672832,11	1267725,71
Загальна сума нарахованого ЄСВ, грн	341734,97	368023,06	293751,51
- приріст (зменшення) обсягів нарахованого ЄСВ, грн	X	26288,09	-74271,55
- темп приросту (зменшення) обсягів нарахованого ЄСВ, %	X	7,7	-20,2
Визначена частка ЄСВ до перерозподілу у ФСС, грн	32704,04	35219,81	28112,02
- приріст (зменшення) обсягів ЄСВ визначених до перерозподілу у ФСС внесків, грн	X	2515,77	-7107,79
- темп приросту (зменшення) обсягів ЄСВ визначених до перерозподілу у ФСС внесків, %	X	7,7	-20,2

Аналітичні дані табл. 2.10 вказують на те, що за період 2020 – 2021 рр. розміри страхових внесків до бюджету ФСС як частини ЄСВ від ХХХ збільшились на 2515,77 грн, або 7,7 %, винятково, за рахунок впливу зростання (на 2911,69 грн або 45,3 %) розміру середньомісячної заробітної плати, при одночасному зменшенні (на 5 осіб або 26,3 %) чисельності застрахованих осіб.

За наступні 2021 – 2022 рр. слід відмітити зменшення розмірів надходжень страхових внесків до ФСС від ХХХ, як в абсолютному, так і у відносному виразах. Таку тенденцію обумовило одночасне суттєве (на 2289,79 грн або

24,5 %), зменшення середньомісячної заробітної плати, що нівелювало позитивний вплив зростання (на 1 особу або 7,1 %) чисельності застрахованих осіб та нейтральний вплив незмінності величини частки перерозподілу ЄСВ до ФСС (9,57 %). Графічним відображенням зроблених висновків слугує рис. 2.8.

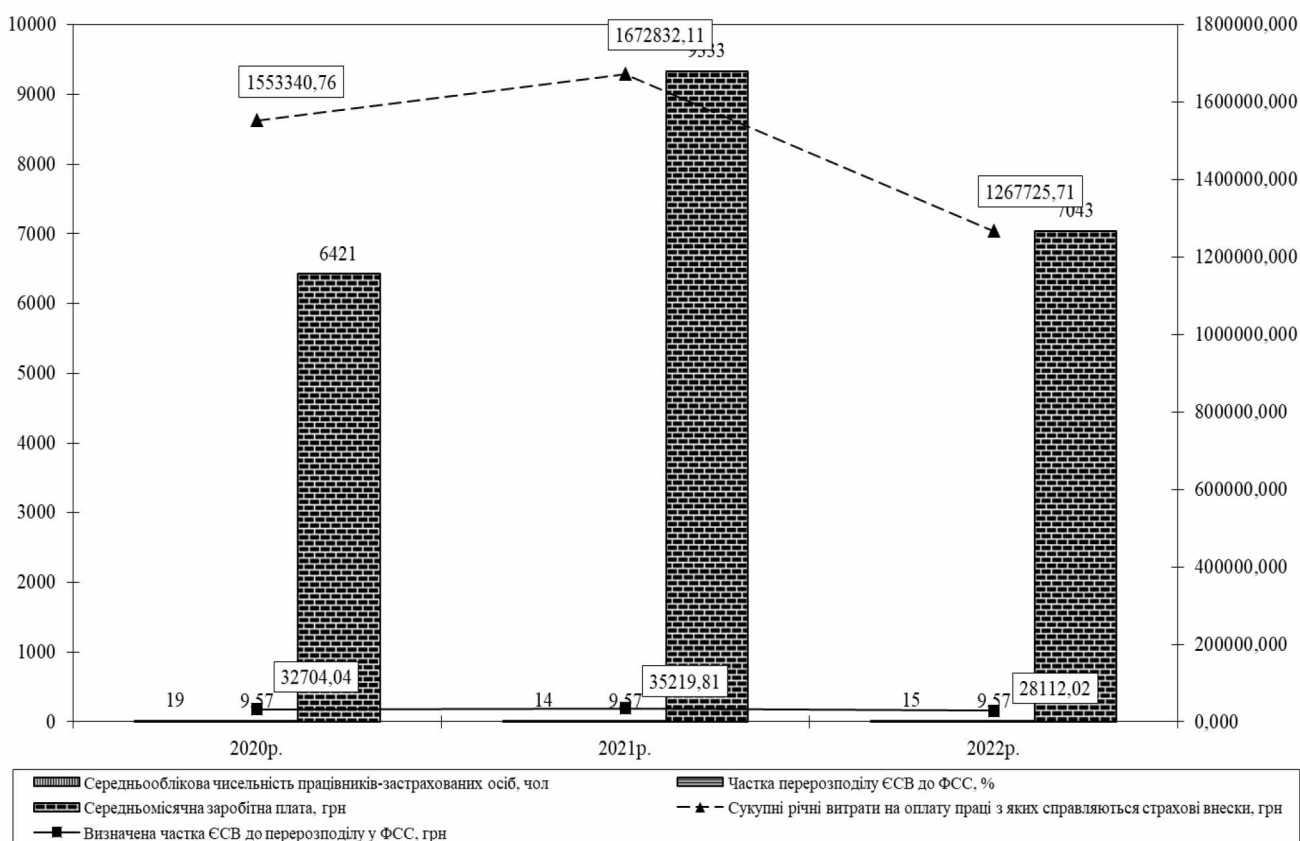

Рис. 2.8. Динаміка зміни параметрів та обсягів формування страхових внесків до ФСС від ХХХ, 2020 – 2022 рр.

Підсумовуючи здійснені вище дослідження слід акцентувати увагу на наявності, особливо за період останніх двох років, позитивних тенденцій, що полягають у зростанні обсягів страхових внесків до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування від досліджуваної ХХХ. Причому такі зрушення є позитивними в розрізі всіх видів соціального страхування та державних структур, які уособлюють процес функціонування даних напрямів соціального захисту населення на страхових принципах.

2.2. Фінансовий механізм соціального захисту працівників сільсько-господарських підприємств через систему соціального страхування

Функціонування державного соціального страхування має забезпечувати водночас збереження та повне відновлення працездатності в активної частини населення, а також гарантування матеріальної підтримки особам, які втратили працездатність, з обумовлених причин. Це в свою чергу обумовлює розв'язання окремих аспектів соціального захисту, зокрема шляхом надання мінімально стабільного доходу працівникам, що з об'єктивних причин не можуть отримати його самостійно.

Визначений до сплати у ХХХ розмір ЄСВ підлягає розподілу між окремими видами соціального страхування і формує фінансову основу для подальшого соціального захисту застрахованих осіб з числа нинішніх або колишніх працівників підприємства.

Пенсійне страхування охоплює значну кількість громадян, а пенсійна система переобтяжена різними пільгами й виплатами. Через Пенсійний фонд відбувається фінансування, крім пенсій за віком, ще й пенсій за інвалідністю, у разі втрати годувальника, соціальних пенсій. Частина коштів на фінансування зазначених виплат поступає несвоєчасно, що призводить до затримки у виплаті пенсій. На надходження до пенсійного фонду України впливає високий рівень демографічного навантаження на працездатне населення (13,2 млн пенсіонерів на 15,6 млн платників внесків) – один з найвищих у Європі, а також наявність у значної частини застрахованих осіб пільг щодо сплати внесків та низька заробітна плата, яка у четвертої частини працюючих нижча від прожиткового мінімуму. Ці фактори посилюють незбалансованість солідарної системи, стримують запровадження накопичувальної системи пенсійного страхування та негативно впливають на розвиток недержавного пенсійного забезпечення.

Аналіз використання бюджетів ФСС НВБ різних рівнів вказує на переважачу роль саме виплат щомісячних допомог по безробіттю в структурі видатків фонду для фінансування всього комплексу матеріального забезпечення та

соціальних послуг, як стосовно всіх учасників даного виду соціального страхування, так і по відношенню до бюджетних установ та їх працівників.

Визначення розміру допомог, регламентується відповідними законодавчими актами, якими зокрема, визначено право застрахованих осіб, які втратили роботу з незалежних від обставин і визнані безробітними, на отримання такої допомоги протягом 360 календарних днів за кожні два роки.

Розмір середньомісячної допомоги з безробіття у більшості випадків, але не виключно залежить від страхового стажу застрахованих осіб: до 2 років – 50 %; від 2 до 6 років – 55 %; від 6 до 10 років – 70 %. Крім того, в залежності від тривалості безробіття дана допомога зменшується і виплачується у відсотках до визначеного розміру: перші 90 календарних днів – 100 %; протягом наступних 90 календарних днів – 80 %, у подальшому 70 %.

З однієї сторони досить низький рівень заробітної плати в окремих галузях економіки впливає на відносно невисокий рівень окремих допомог по безробіттю. Однак встановлене, на матеріалах досліджуваної установи, в останні роки зростання ж рівня заробітної плати пояснює збільшення середнього рівня потенційної допомоги по безробіттю.

З іншої на зростання сукупних виплат допомог по безробіттю нерозривне з таким явищем як збільшення чисельності працівників, які втратили постійне місце роботи. Причому втрата такого місця роботи часто пов'язана із зменшенням масштабів діяльності, тобто зниження обсягів виконуваних робіт і наданих послуг. Така ситуація однозначно вимагає активізацію діяльності, як ФСС НВБ так і самих безробітних в напрямку працевлаштуванням.

Кошти з яких формується бюджет ФСС шляхом постійно здійснюваних нарахувань на доходи роботодавців та застрахованих осіб, використовуються безпосередньо для фінансування соціальних послуг та матеріального забезпечення особам, які мають в них потребу.

Допомога з тимчасової непрацездатності надається застрахованій особі у формі матеріального забезпечення, яке повністю або частково компенсує втрату заробітної плати (доходу), у разі настання в неї одного з таких страхових випад

ків:

1) тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві;

2) необхідності догляду за хворою дитиною (хворим членом сім'ї) тощо.

При цьому важливо зазначити, що не завжди компенсація втрати заробітку на період тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, що оформляється відповідним лікарняним листом, здійснюється в повному обсязі, а її розмір залежить від страхового стажу застрахованої особи.

Допомога на поховання виплачується рідним тільки в разі смерті найманого працівника, застрахованого в системі соціального страхування з тимчасової непрацездатності і її розмір, на відміну від оплат лікарняних при хворобі чи вагітності, не залежить від попереднього рівня заробітної плати (доходу) померлого і фіксованою величиною, яка щорічно затверджується відповідними нормативними документами. В свою чергу допомога при похованні застрахованої особи або особи, яка перебувала на її утриманні надається застрахованій особі у розмірі, що встановлюється правлінням Фонду, але не менше розміру прожиткового мінімуму, встановленого законом.

У відповідності до діючого на сьогодні порядку фінансування страхувальників-роботодавців для надання матеріального забезпечення найманим працівникам здійснюється районними, міжрайонними, міськими виконавчими дирекціями відділень Фонду в порядку, встановленому правлінням ФСС протягом десяти робочих днів після надходження заяви.

Аналітичне дослідження масштабів видаткової частини ФСС по відношенню до працівників ХХХ на підставі даних відповідної звітності „Звіту по коштах загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованнями” (табл. 2.11).

Результати аналітичних розрахунків табл. 2.11 свідчать про те, що за період досліджуваних 2020 – 2022 рр. в ХХХ стабільно наявним був лише один вид матеріального забезпечення – допомога по тимчасовій непрацездатності,

розмір виплат за яким зростав у 2020 – 2021 рр. і, відповідно, зменшувався у 2021-2022 рр.. Тоді як випадкова (допомога по вагітності і пологах у 2021 р. та допомога на поховання у 2020 р.) наявність інших напрямів використання коштів даного виду соціального страхування пояснюється, в першу чергу, незначною чисельністю працівників на підприємстві (рис. 2.9).

Таблиця 2.11

**Склад, структура та динаміка використання страхових коштів ФСС
у ХХХ, 2020 – 2022 рр., грн**

Види матеріального забезпечення та соціальних послуг	2020 р.		2021 р.		2022 р.		Відхилення (+,-) 2022 р. від 2020 р.	
	сума, грн	питома вага, %	сума, грн	питома вага, %	сума, грн	питома вага, %	суми	питомі ваги
З тимчасової непрацевдатності	8458,66	79,4	9458,66	79,4	6034,00	100,0	-2424,66	+20,6
По вагітності і пологах	-	0,0	2457,86	20,6	-	0,0	-	-
На поховання	2200,00	20,6	-	0,0	-	0,0	-2200,00	-20,6
Всього виплат	10658,66	100,0	11916,52	100,0	6034,00	100,0	-4624,66	X

Рис. 2.9 графічно підтверджує той факт, що за досліджуваний період у ХХХ стабільно зростає загальний обсяг витрат коштів на фінансування матеріального забезпечення та соціальних послуг передбачених даним видом соціального страхування.

Таку позитивну тенденцію забезпечує виключно зростання обсягів домінуючого виду виплат – допомоги з тимчасової непрацевдатності, що в значній мірі обумовлено зростанням рівня захворюваності найманих працівників підприємства. В той же час динаміка зміни обсягів виплат допомоги з тимчасової непрацевдатності по вагітності і пологах та допомоги на поховання – не відзначалась стабільністю, оскільки була наявна лише в окремих періодах.

Відображений на рис. 2.9 факт домінування виплати допомоги по тимчасовій непрацевдатності в загальному обсязі витрачених коштів ФСС у ХХХ вимагає подальшого дослідження параметрів нарахування даного виду матеріального забезпечення (табл. 2.12).

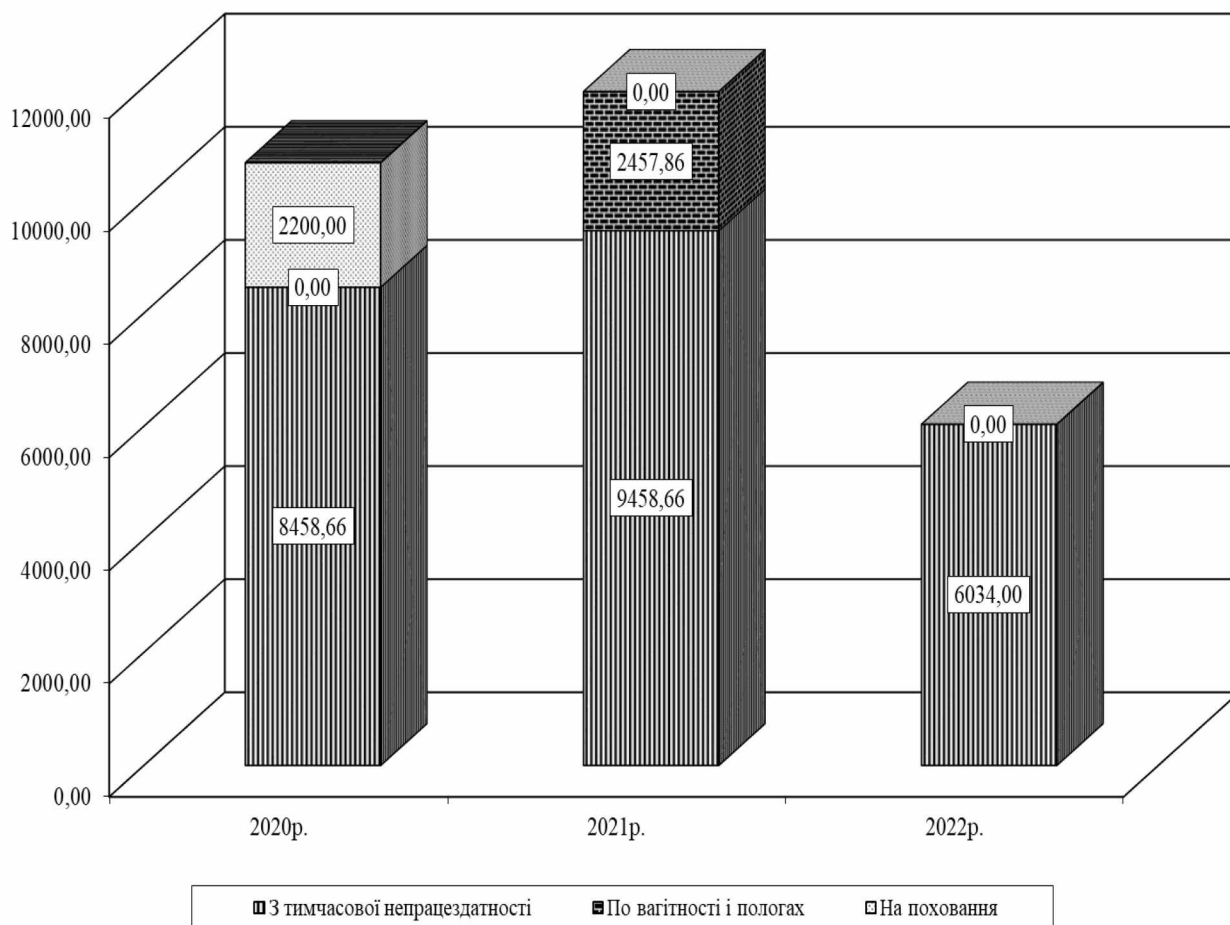

Рис. 2.9. Склад та динаміка виплат працівникам ХХХ, за рахунок коштів ФСС, 2020 – 2022 рр., грн

Аналіз даних табл. 2.12 за 2020 – 2021 рр. свідчить, одночасно, як про стабільне зростання, середньоденної заробітної плати найманих працівників ХХХ, так і про стабільність середньоденного розміру допомоги по тимчасовій непрацездатності, тоді як за 2021 – 2022 рр. дані процеси змінилися в негативну сторону. Так, середньоденна заробітна плата за період 2020 – 2021 рр. зросла із 305,76 грн до 444,41 грн, тоді як за наступні два роки зменшилась до 335,38 грн.

В той же час, розмір середньоденної допомоги по тимчасовій непрацездатності збільшувався з 281,96 грн в 2020 р. до 429,94 грн у 2021 р. та відповідно зменшувалася до 317,58 грн у 2022 р.

Динаміка розрахованого середньоденного розміру допомоги по тимчасовій непрацездатності, порівняння якого із середньоденним заробітком, що є базою для призначення такої допомоги, загалом свідчить про те, що такий показ-

ник за досліджуваний період перебував в межах вісімдесяти дев'яноста відсотків, що свідчить про достатньо значний (до 8 років, а переважно, навіть більше 8 років) страховий стаж, що наочно підтверджує рис. 2.10.

Таблиця 2.12

Параметри нарахування допомоги по тимчасовій непрацездатності працівникам ХХХ, 2020 – 2022 рр.

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення (+,-) 2020 р. від 2019 р.	Відхилення (+,-) 2021 р. від 2020 р.
Загальний розмір виплаченої допомоги по тимчасовій непрацездатності включаючи догляд за хворою дитиною, грн	8458,66	9458,66	6034,22	+1000,00	-3424,44
Кількість оплачених днів тимчасової непрацездатності, днів	30	22	19	-8	-3
Середньоденний розмір допомоги по тимчасовій непрацездатності, грн	281,96	429,94	317,58	+147,98	-112,36
Середньомісячна заробітна плата, грн	6421,02	9332,71	7042,92	+2911,69	-2289,79
Середньоденна заробітна плата на підприємстві*, грн	305,76	444,41	335,38	+138,65	-109,03
Частка середньоденна допомога у середньоденній заробітній платі, %	92,2	96,7	94,7	+4,5	-2,0

*розрахована за один робочий день

Сформовані в бюджеті ФСС кошти на підприємстві також можуть використовуватися за наступними напрямками:

а) виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності викликану виробничою травмою (нещасним випадком на виробництві) до моменту відновлення працездатності або встановлення інвалідності;

б) своєчасне та в повному обсязі відшкодування шкоди, заподіяної працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я або в разі його смерті, виплачуючи йому, або особам, які перебували на його утриманні витрат;

в) сприяння створенню умов для своєчасного надання кваліфікованої першої невідкладної допомоги потерпілому в разі настання нещасного випадку;

г) організація цілеспрямованого та ефективного лікування потерпілого з

метою як найшвидшого відновлення його здоров'я та відновлення працездатності потерпілого, тощо.

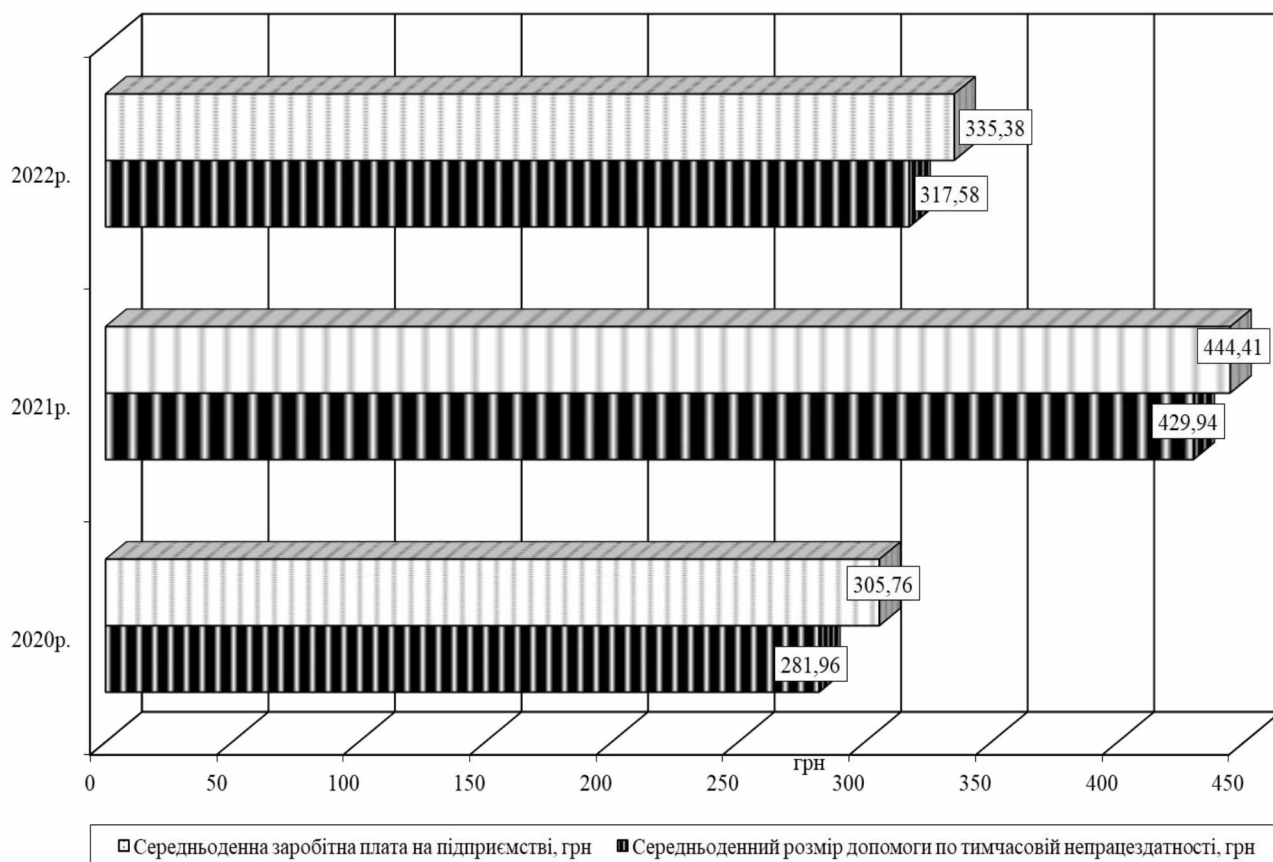

Рис. 2.10. Параметри здійснення виплат по тимчасовій непрацездатності в XXX, 2020 – 2022 рр., грн

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

3.1. Шляхи підвищення рівня соціального захисту сільського населення через систему соціального страхування

В економічній структурі сучасного суспільства соціальний захист населення є одним із найважливіших елементів. Поле соціального захисту розповсюджується як по горизонталі економічної структури, так і у вертикальному напрямку. В суспільстві соціальний захист виконує дві головні функції: зменшує негативні наслідки бідності шляхом надання короткотермінової адресної допомоги малозабезпеченим верствам населення і запобігає бідності шляхом створення умови для участі громадян у соціальному страхуванні в працездатний період. Ці функції перебувають у певному протиріччі, тому перевага надається тій чи іншій в залежності від економічної ситуації в країні. У кризові періоди пріоритет віддається першій функції. Це характерно для сучасного стану економіки і соціального захисту в Україні. Саме реалізуючи соціальну функцію, українська держава забезпечує діяльність щодо захисту населення, яка у загальному розумінні охоплює сферу матеріального забезпечення і надання соціальних послуг особам, які зазнали впливу несприятливих факторів соціального характеру.

Соціальне страхування можна собі уявити як соціальну систему, що ставить за мету створення загальнонаціональної організації взаємодопомоги обов'язкового характеру, яка зможе діяти з найвищою ефективністю лише в тому випадку, якщо вона буде всеосяжною як з точки зору охоплення нею населення, так і з точки зору покриття ризиків.

Загалом соціальне страхування як особливу форму організованої взаємодопомоги, при якій ризик відомого нещастя враховується заздалегідь, а

пов'язані з цим ризиком матеріальні збитки розподіляються між усіма учасниками установи.

Соціальна політика сучасної держави – комплекс соціально-економічних заходів держави та організацій, спрямованих на послаблення нерівності у розподілі доходів та майна, на захист населення від безробіття, підвищення цін, знецінення трудових заощаджень та ін.

Головними напрямками проведення соціальної політики є: 1) зменшення нерівностей у розподілі багатства; 2) захист рівня життя за допомогою різних форм компенсації від підвищення цін і проведення індексації; 3) надання допомоги найбільш вразливим сім'ям; 4) надання допомоги у разі безробіття; 5) здійснення політики соціального страхування, встановлення мінімальної заробітної плати для працюючих; 6) розвиток освіти, охорони здоров'я, охорони навколишнього середовища переважно за рахунок держави; 7) здійснення активної політики, спрямованої на набуття громадянами кваліфікації, гарантування процесу трудової діяльності відповідно до чинного законодавства (дотримання тривалості робочого дня, надання оплачуваних відпусток, створення профспілок тощо) та ін.

Соціальний захист населення забезпечують також підприємства (або підприємці) та наймані працівники через профспілкові організації.

У західній економічній літературі для вимірювання диференціації в доходах найчастіше використовують криву Лоренца (від імені американського економіста М. Лоренца). Ступінь нерівності в доходах вимірюється за допомогою коефіцієнта Джіні (від імені італійського економіста К. Джіні). При цьому використовують різні принципи аналізу проблеми справедливості. Заслуговує на увагу роулсіанський принцип (від імені американського філософа Д. Роулса), згідно з яким справедливою є така диференціація в доходах, за якої відносна економічна нерівність допускається за умови, що вона сприяє досягненню вищого рівня життя найбільш вразливих верств населення.

У процесі регулювання доходів слід домагатися оптимального співвідношення між ефективністю суспільного виробництва і соціальною справедливістю економічної системи. Це зумовлено тим, що надмірне вирівнювання доходів

і майна призводить до значного послаблення і навіть втрати дієвих стимулів до праці (в тому числі підприємницької), до істотного послаблення ринкових механізмів господарювання, з одного боку, а надмірна диференціація доходів спричиняє наростання соціальної напруженості, поглиблення соціальних конфліктів, використання лише ринкових важелів господарювання - з іншого.

Найважливішим елементом у системі соціального захисту населення є соціальне страхування – система матеріального забезпечення найманих працівників, що складається з медичного, страхування від безробіття та від нещасних випадків на виробництві.

Основний зміст політики соціального захисту працездатного населення зводиться до створення необхідних умов підвищення кожним працівником свого добробуту за рахунок особистого трудового вкладу, підприємництва, ділової активності. З урахуванням стану економіки держава здійснює захист від зростання цін і товарного дефіциту для гарантованого забезпечення прожиткового мінімуму. Державне регулювання здійснюється шляхом реалізації таких заходів: визначення мінімальної заробітної платні, мінімальних споживчих бюджетів, прожиткового мінімуму; створення державних і недержавних пенсійних фондів та фондів соціального захисту; зміни умов оплати праці, розробки нової системи пенсійного забезпечення, допомог, стипендій, окладів у бюджетних організаціях і установах та їх фінансове забезпечення; запровадження системи індексації доходів і збережень населення; розробки загальнодержавних і регіональних програм, допомоги окремим верствам населення; реалізації заходів щодо захисту внутрішнього споживчого ринку; запровадження компенсаційного механізму для населення у зв'язку з підвищенням цін на товари і послуги.

Основним питанням, що вимагає розв'язання, є поетапне здійснення глибокої структурної реформи заробітної платні, яка має на меті перехід від чинної моделі, зорієнтованої на низьку ціну робочої сили і високу частку безкоштовних соціальних благ, до нової моделі, яка передбачає високу ціну робочої сили і платне задоволення відповідних послуг. Проведення такої реформи дасть змогу не тільки істотно збільшити частку заробітної плати в структурі ВВП, скоригу-

вати її величину відповідно до зміни цін, але й істотно зменшити тиск соціальних витрат на бюджет держави.

Основою системи соціального захисту, соціального забезпечення населення є соціальне страхування, а його метою є забезпечення високого та стабільного ступеня компенсації доходу працівника у випадках втрати працездатності або роботи реабілітаційних заходів. Соціальне страхування виходить за межі системи соціального забезпечення, виконуючи не тільки реабілітаційну, а й профілактичну функцію. Воно вирішує також завдання, пов'язані із збереженням та відновленням здоров'я, профілактикою професійної захворюваності й виробничого травматизму. Основоположним принципом соціального страхування є страхова солідарність – між представниками різних професійних груп; між працюючими та безробітними; між здоровими та хворими людьми; між молоддю та літніми людьми.

В основі реформування системи соціального страхування мають лежати заходи, дії, спрямовані на законодавче, організаційне, фінансове, кадрове забезпечення сфери соціального страхування на основі Конституції України й Концепції соціального захисту, соціального забезпечення населення.

Реформування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян має відбуватися шляхом законодавчого визначення умов і порядку здійснення страхування; обов'язковості страхування всіх працюючих на умовах трудового договору (контракту), а також громадян, які постійно виконують свої службові обов'язки на інших передбачених законодавством умовах; надання права участі в загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні особам, які зайняті підприємницькою, творчою діяльністю тощо; обов'язковості фінансування страховими фондами (установами) витрат, пов'язаних з наданням соціальних послуг та матеріального забезпечення в обсягах, передбачених законодавчими актами з окремих видів загальнообов'язкового страхування; солідарності й субсидування; цільового використання коштів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Реформування системи соціального страхування має здійснюватись на

основі таких основних принципів, як відповідальність суспільства і держави за дбайливе ставлення до особистості громадянина та його потреб; державне гарантування реалізації застрахованими громадянами своїх прав, пов'язаних з отриманням соціальних послуг і матеріального забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням; відповідальність страховальника й страховика за забезпечення прав застрахованих громадян (осіб) та членів їх сімей; особиста відповідальність застрахованого громадянина за дбайливе ставлення до свого здоров'я й збереження працездатності.

В Україні обов'язкова форма соціального страхування є державною. В сучасний період більшість країн світу шукають оптимальні шляхи поліпшення соціального захисту населення. Одним із перспективних вважається розвиток обов'язкового недержавного соціального страхування, який передбачає масове залучення недержавних установ у цю сферу.

Добровільне соціальне страхування на відміну від обов'язкового здійснюється за волевиявленням особи, тобто, основним критерієм їх розмежування є залежність виникнення страхування від волі. Відповідно до прийнятих законів про окремі види загальнообов'язкового державного соціального страхування, ті особи, які не увійшли до кола застрахованих в обов'язковому порядку, мають можливість страхуватися добровільно в фондах загальнообов'язкового державного соціального страхування. Правові наслідки зазначених норм - можливість здійснення добровільного соціального страхування суб'єктами, що провадять обов'язкове соціальне страхування. Такий підхід, в умовах створення системи соціального страхування, з економічної та організаційної точки зору виправданий. В практиці організацій систем соціального страхування випадки добровільного державного соціального страхування зустрічаються вкрай рідко.

Згідно змісту норм, з моменту написання заяви (підписання договору про добровільну участь у страхуванні) та сплати страхового внеску (або внесків за певний мінімальний період), особа вважається застрахованою, набуває прав та обов'язків застрахованих за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням. Законодавець не встановлює особливі правила добровільного стра-

хування, не передбачає вибірковості охоплення об'єктів страхування або іншого порядку забезпечення в разі настання страхового випадку. Волевиявлення особи не розповсюджується на встановлення умов страхування, що є основною відмінною рисою добровільної форми соціального страхування від обов'язкової.

Використання єдиних принципів і норм для добровільної та обов'язкової форми соціального страхування, на нашу думку, є невдалим. Встановлений механізм страхування свідчить про існування лише двох відмінних рис - волі щодо участі у соціальному страхуванні та у порядку виникнення статусу застрахованої особи, яких недостатньо для ствердження факту існування в Україні добровільного соціального страхування.

З метою чіткого розмежування форм соціального страхування, добровільне соціальне страхування має регулюватися окремим нормативно-правовим актом. Той факт, що його здійснює страховик загальнообов'язкового державного соціального страхування, особливого правового значення не має. В умовах тривалого процесу становлення та формування системи соціального страхування, виконання функцій страховика, навіть доцільно, надати виконувати фондам загальнообов'язкового державного соціального страхування. В подальшому, ці функції мають перейти до недержавних соціальних страхових фондів - юридичних осіб, що утворюються і функціонують як результат спільних дій підприємців, працівників і осіб, які самостійно забезпечують себе роботою, для здійснення добровільного соціального страхування, з метою підвищення рівня соціального забезпечення.

Соціальне страхування незалежно від сфери його застосування опирається на принципи забезпечення для деяких категорій осіб права вибору щодо участі в обов'язковому і добровільному чи лише добровільному страхуванні та добровільності страхування для осіб, які підлягають обов'язковому соціальному страхуванню з метою одержання додаткового чи підвищеного рівня матеріального забезпечення. Таким чином, добровільне соціальне страхування може виконувати функції основної та додаткової форми соціального забезпечення.

Підставою для організації добровільного соціального страхування є соціальні ризики. Законодавче закріплення переліку соціальних ризиків, що визнаються державою як підстава для надання тих чи інших видів соціального забезпечення, відносять до суттєвих ознак системи соціального захисту. Однорідність страхових відносин добровільного та обов'язкового соціального страхування обумовлена соціальними ризиками. Основний зміст цих відносин - соціальне забезпечення в разі настання соціального ризику, є однаковим. Це особливо спостерігається в тих випадках, коли той самий об'єкт застрахований в обов'язковому та добровільному порядку, коли змінюється форма страхування відносно конкретних об'єктів страхування або умови страхування. У цих випадках змінюється не предмет, а метод правового регулювання суспільних відносин.

Не менш ваговим аргументом можливості існування добровільної форми соціального страхування є той факт, що до системи соціального захисту відносять системи соціального страхування, як встановлені державою, так і підконтрольні державним органам або такі, що функціонують, відповідно до встановлених норм, як результат спільних дій підприємців і працівників.

Недержавні соціальні страхові фонди для здійснення добровільного соціального страхування можуть функціонувати на підставі принципів соціального партнерства – організаційно-правової основи державної системи соціального захисту. На відміну від обов'язкового соціального страхування, роль соціальних партнерів дещо інша. Держава не бере участі у формуванні страхових коштів безпосередньо.

Роль держави складається з відповідної соціальної, інвестиційної, податкової політики: інвестуванні коштів в державні цінні папери, ліцензуванні діяльності недержавних соціальних страхових фондів та контролі за їх діяльністю (забезпечення гарантій), стимулюванні роботодавців щодо участі у добровільному соціальному страхуванні з метою підвищення рівня соціального забезпечення. Участь у добровільному соціальному страхуванні повинна стимулюватися державою за рахунок податкових пільг або звільненні цих коштів від опо-

даткування, зарахування їх до витрат.

3.2. Напрями оптимізації механізмів здійснення державного соціального страхування та пенсійного забезпечення крізь призму позитивного зарубіжного досвіду

Удосконалення діючих механізмів здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування передбачає вивчення досвіду збору соціальних внесків в інших країнах Європи. Враховуючи досвід більшості європейських країн, можна виокремити п'ять основних типів моделей адміністрування збору страхових внесків.

1. Паралельне здійснення окремими установами соціального страхування своїх функцій. Управління системою є повністю децентралізованим, відокремленим від податкової системи і застосовується в Австрії, Данії, Люксембургу, а також в Україні.

2. Функції реєстрації платників і застрахованих осіб, збору внесків, прийому та обліку звітності зі сплати внесків централізовано виконує одна установа. Водночас страхові виплати, ведення відповідних баз даних та обліку застрахованих осіб здійснюються окремо кожним з фондів соціального страхування. Таку схему адміністрування застосовують у Бельгії, Болгарії, Іспанії, Італії та Македонії. Німеччина, де всі соціальні внески здійснює установа з медичного страхування, та Польща, в якій ті самі функції виконує адміністратор солідарної пенсійної системи, також належать до цього типу.

3. Єдина установа, яка справляє збір страхових внесків, є відповідальною і за виконання виплат, ведення обліку застрахованих, і за зберігання необхідних даних. Таку адміністрацію мають Греція, Литва, Мальта, Португалія, Словачія, Чехія та Швейцарія.

4. Функції збору, контролю, примусового стягнення та управління грошовими потоками виконує податкова адміністрація. Є певні розбіжності щодо ор-

ганів, відповідальних за реєстрацію та облік застрахованих, але загалом таку модель адміністрування практикують Албанія, Боснія та Герцеговина, Голландія, Естонія, Росія, Сербія, Румунія, Словенія, Угорщина, Хорватія, Чорногорія.

5. На єдину установу покладаються всі функції, не пов'язані зі збиранням внесків, тоді як їх збір і розподіл здійснюють податкові органи. Таку модель з найбільшим ступенем інтеграції використовують у Великій Британії, Ісландії, Норвегії, Фінляндії, Швеції. В Ірландії та Латвії мають досить схожу з цією системою модель, але при цьому певні адміністративні функції установ з медичного страхування залишаються децентралізованими. До речі, нещодавно Болгарія та Чорногорія почали запроваджувати таку модель адміністрування (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Узагальнені підходи до справляння соціальних в країнах Європи

Типи моделей адміністрування збору страхових внесків	Механізм збору соціальних внесків	Країни, що застосовують даний тип
Децентралізована, відокремлена від податкової системи	Паралельне здійснення окремими установами соціального страхування своїх функцій	Австрія, Данія, Люксембург, Україна
Централізована	Функції реєстрації платників і застрахованих осіб, збору внесків, прийому та обліку звітності зі сплати внесків централізовано виконує одна установа. Водночас страхові виплати, ведення відповідних баз даних та обліку за застрахованих осіб здійснюються окремо кожним з фондів соціального страхування	Бельгія, Болгарія, Іспанія, Італія, Македонія, Німеччина, Польща
Централізована	Єдина установа, яка справляє збір страхових внесків, є відповідальною і за виконання виплат, ведення обліку застрахованих, і за зберігання необхідних даних	Греція, Литва, Мальта, Португалія, Словаччина, Чехія, Швейцарія
Централізована	Функції збору, контролю, примусового стягнення та управління грошовими потоками виконує податкова адміністрація	Албанія, Боснія та Герцеговина, Голландія, Естонія, Сербія, Румунія, Словенія, Угорщина, Хорватія, Чорногорія
Централізована	На єдину установу покладаються всі функції, не пов'язані зі збиранням внесків, тоді як їх збір і розподіл здійснюють податкові органи	Великій Британія, Ісландія, Норвегія, Фінляндія, Швеція

Ефективність роботи реформованої системи адміністрування пов'язана також з обсягом зібраних внесків на соціальне страхування. Зокрема, перший, другий і третій типи моделей адміністрування мають у середньому таку повноту внесків: 84,5, 86,8 та 87 % відповідно. Найінтегрованіший п'ятий тип у середньому демонструє 100 % внесків. Проте четвертий тип з консолідованою функцією збору в податковій адміністрації, але децентралізованими рештою функцій, дав несподівано низький результат – лише 73,5 % [7].

У частині досліджуваних країн (9 із 34) було введено єдиний соціальний платіж. Це дало змогу проаналізувати, як спрощення процедур аудита та сплати соціальних внесків впливає на результати функціонування системи.

Такий аналіз свідчить, що за умови встановлення єдиного соціального платежу адміністративні витрати на 14,5 % нижчі, а рівень збирання внесків на 7,8 % вищий, ніж при диференційованій системі.

Теза щодо підвищення ефективності функціонування систем соціального страхування зі зростанням ступеня їхньої інтеграції в цілому підтверджується тим, що з усіх досліджених європейських країн лише у чотирьох збереглися паралельні системи збирання страхових внесків.

Доречно розглянути європейський досвід адміністрування програм соціального страхування на випадок втрати працездатності. Відповідно до європейської практики такі програми функціонують за двома моделями: грошові виплати, які призначають у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, та виплати, які здійснюють у формі оплати медичних, лікарняних або фармацевтичних послуг. До страхових випадків, які адмініструють у межах зазначених програм, зазвичай належить і втрата працездатності у зв'язку з народженням та доглядом за дитиною.

Частина населення, охоплена програмою соціального страхування на випадок втрати працездатності, є неоднаковою в різних країнах Європи, оскільки цей показник значною мірою залежить від загального рівня розвитку держави. Наприклад, для країн, які розвиваються, типовим є звільнення від обов'язкової участі у програмі таких категорій, як працівники села та самозайняті особи. Се-

ред європейських країн є також випадки виведення з програми працівників із високим рівнем заробітку. Водночас усім таким категоріям надано можливість брати участь у цьому виді страхування на добровільних засадах. Крім того, у деяких державах історично склалася практика ведення спеціальних програм для представників окремих галузей або секторів економіки (залізничники, моряки, державні службовці тощо).

Зазвичай право на отримання страхових виплат передбачає, що працівник втрачає заробіток у зв'язку з втратою працездатності. За більшістю програм від такої особи вимагають визначений мінімальний термін здійснення страхових внесків, або, принаймні, бути працевлаштованою певний час до моменту початку хвороби. Тривалість необхідного періоду сплати внесків може становити від місяця до шести або й більше. Вказаний період має передувати страховому випадку останні 6 або 12 місяців.

Розмір виплат у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності найчастіше встановлюють на рівні 50–75 % середньої заробітної плати за найближчий період. Проте більшість європейських програм установлюють максимальний рівень виплати або обмежують базу нарахування внесків і виплат. Крім того, більшість програм передбачає так званий період очікування, протягом якого виплати можуть не здійснюватися взагалі або здійснюватися ретроактивно у разі, коли хвороба триває довше встановленого терміну (зазвичай два-три тижні).

Такий період очікування дає змогу скоротити адміністративні видатки та видатки за страховими виплатами завдяки виключенню великої кількості звернень при короткотривалій хворобі, у зв'язку з якою втрачається досить незначна частка заробітку. При цьому також зменшується ймовірність неналежного використання страхової системи з боку працівників.

У більшості країн Європи період отримання страхових виплат в одному випадку тимчасової втрати працездатності є обмеженим, він у середньому становить 26 тижнів на рік. Проте, за певних обставин, виплати можуть здійснюватися триваліший або навіть необмежений період часу. Водночас, коли страховий випадок триває більше встановленого терміну, застрахована особа може

бути переведена у категорію інвалідів, тобто отримувати виплати з відповідної страхової системи.

В цілому, адміністрування програм соціального страхування на випадок втрати працездатності покладено на уповноважену установу з соціального страхування та здійснюється таким же чином, як і в пенсійних системах. При цьому в багатьох європейських країнах ці установи адмініструють не лише збір внесків, а й здійснення страхових виплат (Австрія, Бельгія, Велика Британія, Данія, Іспанія, Італія, Німеччина, Португалія, Угорщина, Хорватія, Франція, Чехія та ін.).

Відтак європейська практика адміністрування виплат з тимчасової втрати працездатності може бути представлена за такою схемою: загальна координація програми здійснюється на національному рівні відповідними установами, тоді як виплати адмініструються та безпосередньо здійснюються на місцевому рівні. Незважаючи на те, що більшість країн підпадає під цю загальну схему, кожна з них має певні особливості, які залежать від адміністративно-територіального устрою та історії розвитку програм соціального страхування.

Зокрема, Австрія має дев'ять регіональних і вісім професійних фондів соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, які здійснюють виплати застрахованим особам. Відповідна програма у Бельгії діє на кількох рівнях: загальнонаціональна установа з соціального страхування збирає внески, інститут соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та інвалідністю проводить загальну координацію програми, тоді як страхові виплати здійснюються за допомогою місцевих установ – 78 уповноважених кас взаємодопомоги, регіональних публічних фондів допомоги (обслуговують тих, хто не є членами таких кас) та спеціального фонду працівників залізниці. У Данії за сплату допомоги з тимчасової втрати працездатності відповідають місцеві органи влади.

Показовим для України є приклад Франції, де координацію програми на центральному та регіональному рівнях здійснюють національний і регіональні фонди соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, а місцеві

фонди здійснюють відповідні виплати.

У Хорватії існує програма, за якою роботодавець зобов'язаний оплачувати перші 45 днів хвороби. Він самостійно здійснює розрахунок цих виплат на основі даних про середню зарплату застрахованого впродовж останніх шести місяців і з урахуванням установленої максимальної величини заробітної плати, з якої може сплачуватися допомога. При цьому роботодавець продовжує здійснювати відрахування на соціальне страхування у повному обсязі. Після того, як працівник надає роботодавцю довідку від лікаря, роботодавець передає цей документ до відповідного фонду (фонд охорони здоров'я).

У Великій Британії запроваджено період очікування, який становить чотири дні. Після закінчення цього терміну застрахована особа має право на допомогу у разі тимчасової втрати працездатності. Для отримання такої допомоги працівник надсилає до місцевого офісу адміністратора програми (у Великій Британії це департамент соціального захисту) спеціальну заявку на надання допомоги. Таку форму можна отримати у лікаря або поштою разом з медичною довідкою, де зазначається дата початку хвороби, діагноз та очікувана тривалість періоду непрацездатності. Офіс перевіряє довідку та відомості про сплату цією особою внесків на соціальне страхування, після чого обчислює розмір виплат і здійснює їх щомісячно.

Система соціального захисту Великої Британії повністю комп'ютеризована і тому дає змогу одразу визначити право на страхові виплати особі, яка звернулася за ними. До того ж за такого рівня автоматизації та вимог щодо звітності програма взагалі не передбачає участі роботодавця на будь-якій стадії адміністрування страхових виплат.

Підсумовуючи вищесказане зауважимо, що наведені системи адміністрування страхових виплат за соціальним страхуванням, перебуваючи на різних рівнях розвитку, є прикладом найкращого міжнародного досвіду в цій сфері. Головні їх переваги – прозорість і можливість здійснювати ефективний контроль на всіх стадіях адміністрування – від набуття права на виплати до їх безпосереднього надходження до застрахованих осіб.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено узагальнення теоретико-методологічних засад функціонування державного соціального страхування в сільськогосподарських підприємствах й запропоновано нові підходи до вирішення наукового завдання підвищення рівня соціального захисту найманих працівників. Результати дослідження дали підстави зробити висновки теоретичного, методичного і практичного характеру, які зводяться до наступного:

1. Обґрунтовано, що необхідність реалізації соціальної функції держави обумовлює функціонування багаторівневої системи соціального захисту населення, в складі якої паралельно з соціальною допомогою та соціальним забезпеченням домінуючу роль займає соціальне страхування.

2. Теоретично доведено правомірність визначення соціального страхування як системи заходів щодо матеріального забезпечення населення на випадок захворювання чи втрати працездатності в працездатному віці, на випадок безробіття, підтримки материнства й дитинства, охорони здоров'я громадян тощо. Через систему соціального страхування реалізується концепція забезпечення гарантованого мінімального доходу, в якій основою є принцип розподілу з урахуванням ресурсних можливостей суспільства та визначення міри соціальних гарантій.

3. Здійснені розрахунки свідчать про негативний момент в діяльності ХХХ, що полягає в нестабільності його фінансових результатів за останні три роки. Так, величина чистого прибутку на підприємстві за період 2020 – 2021 рр. збільшилась з 1022,5 тис. грн до 1281,4 тис. грн, або майже на двадцять відсотків. За наступний 2022 р., в зв'язку з військовим станом та значним спадом в економіці, загалом, і в аграрному секторі, зокрема, ситуація змінилась в негативну сторону – розмір чистого прибутку.

4. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення, страхові виплати та надання соціальних послуг застрахованим особам за рахунок коштів Фон-

дів соціального страхування.

5. Аналітичні розрахунки вказують на той факт, що у ХХХ за період 2020 – 2021 рр. страхові внески до Пенсійного фонду, як частини ЄСВ, збільшились з 292593,48 грн до 315101,35 грн, або на 7,7 %, а за наступні два роки, навпаки, відмічаємо зменшився розміру надходжень ЄСВ до Пенсійного фонду від підприємства на 20,2 %. Такі зміни обумовлюються одночасною дією двох факторів: чисельності найманих працівників – застрахованих осіб та розміру їх середньомісячної заробітної плати.

6. Дослідження в кваліфікаційній роботі вказують на загальну тенденцію, що полягає в зростанні суми нарахованих у ХХХ страхових внесків до Фонду соціального страхування на випадок безробіття за період 2020 – 2021 рр. та відповідному зменшенні за наступні 2021 – 2022 рр.

7. Аналітичні дані роботи вказують на те, що за період 2019 – 2020 рр. розміри страхових внесків до бюджету ФСС як частини ЄСВ від ХХХ збільшились на 2515,77 грн, або 7,7 %, винятково, за рахунок впливу зростання розміру середньомісячної заробітної плати. За наступні 2021 – 2022 рр. слід відмітити зменшення розмірів надходжень страхових внесків до ФСС від ХХХ, як в абсолютному, так і у відносному виразах. Таку тенденцію обумовило теж лише суттєве, зменшення середньомісячної заробітної плат.

8. Функціонування державного соціального страхування має забезпечувати водночас збереження та повне відновлення працездатності в активній частини населення, а також гарантування матеріальної підтримки особам, які втратили працездатність, з обумовлених причин. Це в свою чергу обумовлює розв'язання окремих аспектів соціального захисту, зокрема шляхом надання мінімально стабільного доходу працівникам, що з об'єктивних причин не можуть отримати його самостійно.

9. Вивчення масштабів видаткової частини ФСС по відношенню до працівників ХХХ свідчать про те, що за період досліджуваних 2020 – 2022 рр. в ХХХ стабільно наявним був лише один вид матеріального забезпечення – допомога по тимчасовій непрацездатності, розмір виплат за яким зростав у 2020 –

2021 рр. і, відповідно, зменшувався у 2021-2022 рр.. Тоді як випадкова (допомога по вагітності і пологах у 2021 р. та допомога на поховання у 2020 р.) наявність інших напрямів використання коштів даного виду соціального страхування пояснюється, в першу чергу, незначною чисельністю працівників на підприємстві

10. Результати проведених досліджень, дають підставу висунути наступні пропозиції керівництву ХХХ для удосконалення механізмів реалізації державного соціального страхування працівників аграрних підприємств: забезпечити своєчасність та точність оформлення документів, що є підставою для призначення окремих видів матеріального забезпечення за видами державного соціального страхування, вести точний контроль чисельності працюючих на підприємстві з метою недопущення неправильного нарахування сум ЄСВ, використовувати можливості автоматизованих бухгалтерських програми в частині формування електронної звітності до фондів соціального страхування, як цього вимагають відповідні податкові органи тощо.